

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

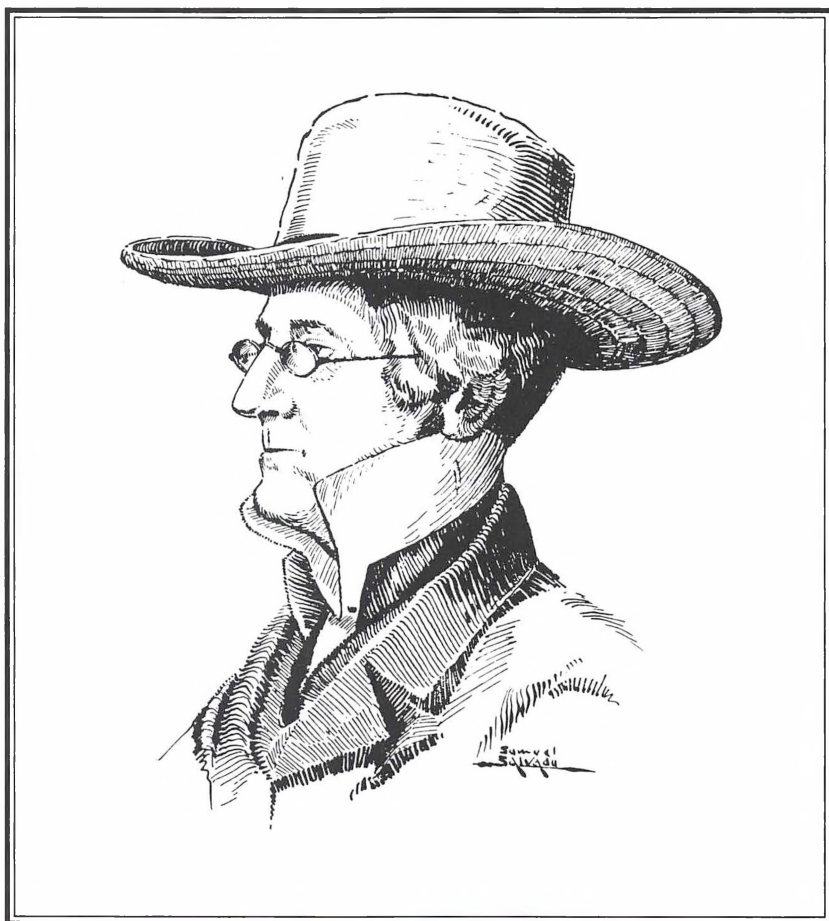
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

1066 Tidsskrift for Historisk Forskning

27. årgang – nr. 2 august 1997

1066 Tidsskrift for Historisk Forskning

Adresse

Institut for Historie
Njalsgade 102
2300 København S
Giro 4 18 85 51

Ansvarshavende Redaktør:

Jørgen Mikkelsen
Haraldsgade 96
2100 København Ø
Tlf: 3118-3853

Redaktion:

Mogens Bak-Hansen
Michael Bregnsbo
Berit M. Christensen
Lars B. Jonassen
Pelle Larsen
Christian Nicolaisen
Mogens Pelt
Sanne Steenberg Hansen
Hans-Micael Søndergaard

Ekspedition:

Haraldsgade 96
2100 København Ø
Tlf: 3118-3853

Priser:

27. årgang:
Abonnement 4 numre kr. 165,-
Løssalg pr. nummer kr. 50,-
Ældre årg. pr. nummer kr. 20,-
Alle henvendelser vedr. adresseændring
o.l. bedes rettet direkte til postvæsenet.
Eftertryk tilladt i uddrag, forudsat tydelig
kildeangivelse.

Layout: H-M Søndergaard og Pelle Larsen
Sat med Gill Sans

Tryk: Kandrup Bogtrykkeri, København.
ISSN 0106-0627

27. årgang nr. 2

Lars Bo Jonassen: Opinionsytringer og pøbelexces-
ser - *politiske gadeaktioner i København 1831-48* 3

Birgitte Holten og Michael Sterll: Dr. Lunds
kranier i knokkelhulerne - *et glemt kapitel i det sydameri-
kanske menneskes historie* 14

Knud E. Korff: Retshistorisk status - *en anmeldel-
se* 25

Kai Verner Nielsen: Estrups liv og gerning - *en
anmeldelse* 26

Michael Bregnsbo: Poesi og politik - *en anmeldel-
se* 29

Søren Mentz: Britiske købmænd i Asien 1600-1765
(II) - *Hustruer, enker og døtre* bagsiden

Forsideillustration: *Samuel Salvador: Portræt af P.W.
Lund. Gengivet efter Couto, C. de Paula: Memórias sobre a
paleontologia brasileira. Rio de Janeiro 1950.*

1066 er et tidsskrift, der har til formål at formidle resultaterne af den historiske forskning i bredest mulig forstand. Dette gælder både Danmarks- og Verdenshistorie. Det søges gjort på en måde, der appellerer til både faghistorikere og andre historisk interesserede. 1066 ser det som sin særlige opgave at viderebringe resultaterne af forskningsbaserede studenterspecialer og ph.d. - afhandlinger. Redaktionen består af en uafhængig kreds af historikere med tilknytning til Institut for Historie, Københavns Universitet. Tidsskriftet udkommer fire gange årligt.

Opinionsytringer og pøbelexcesser

- politiske gadeaktioner i København 1831-48

Grupper, der fra positioner uden adgang til magten søger del i magten, kaldes inden for den internationale forskning i politisk protestadfærd for "challengers"; udfordrere¹. Et dansk eksempel på en sådan gruppe er 1830'erne og 40'ernes liberale opposition. Som bekendt havde denne opposition sit udspring i det borgerlige samfunds elite, det dannede borgerskab. Der var m.a.o. tale om en gruppe, der i forvejen stod stærkt - økonomisk, socialt og ideologisk - og som netop fordi den stod så stærkt også mente sig berettiget til at få del i den politiske magt.

Af cand.mag. Lars Bo Jonassen

Et samfund, hvor den øverste autoritet per definition er enevældig, er grupper, der søger politisk indflydelse, selvsagt nødt til at benytte sig af ekstraordinære midler. Et af de klassiske midler udfordrere i denne situation til alle tider har benyttet sig af, er den kollektive gadeaktion². Dette gælder også 1830'erne og 40'ernes liberale opposition i Danmark. I hvilket omfang og på hvilken måde vil blive belyst på de følgende sider.

Studenterhyldesten - den liberale gadeaktion par excellence

Hvis man ved en kollektiv gadeaktion forstår en begivenhed, hvor en gruppe mennesker samles på et åbent og alment tilgængeligt sted for på demonstrativ vis at tilkendegive et synspunkt eller krav, vil man i tidsrummet fra den liberale oppositions opståen i de tidlige 1830'ere og frem til dens sejr i marts 1848 kunne tælle 38 kollektive gadeaktioner i og omkring København med direkte relation til opgøret mellem opposition og enevoldsstyre³. Ud af disse 38 gadeaktioner indgik hyldesten som element i hele 27, hvoraf de 24 var rene hyldestaktioner, d.v.s. aktioner, hvor man mødte op og med hurra- og leveråb og eventuelt også taler og sange tilkendegav, at man bakkede op om den hyldede og hans sag. Bag langt

hovedparten af disse hyldestaktioner stod de københavnske studenter.

Periodens første liberale gadeaktion fandt sted, da 150 studenter den 11. februar 1831 mødte op på Amalienborg Slotsplads for at hylde Frederik VI i begejstring over nyheden om, at en stænderforfatning var undervejs. Styret havde tilsyneladende i sinde at tage borgerne med på råd, derfor hyldede studenterne kongen, og derfor må denne aktion betegnes som en liberal tilkendegivelse.

At enevoldsmonarken var den første, der blev gjort til genstand for en liberal hyldestaktion, må siges at være lidt af et paradoks, og de følgende i rækken var da også personer af en noget mere oppositionel karakter: professor H.N. Clausen, artillerikaptajn A.F. Tscherning, professor P.G. Bang og professor C.N. David. Af disse fire var navnlig Tscherning og David kontroversielle. Begge havde de med deres kritik af den bestående orden pådraget sig enevoldsstyrets mishag, og begge blev de forsøgt stoppet med repressalier: Tscherning sendtes til udlandet, på papiret i embeds medfør, i realiteten udvist på ubestemt tid, og David mødtes med sagsanlæg og blev frataget sit professorat. Ved at møde op og hylde Tscherning aftenen før hans afrejse i juni 1833 og David efter hans frifindelse ved

Hof- og Stadsretten i maj 1835 og hans advokater efter den endelige sejr ved Højesteret syv måneder senere tilkendegav de deltagende studenter støtte til den oppositionelle sag og kritik af styrets forsøg på at knægte dens fortalere.

Med den radikaliserings af den liberale bevægelse, som fulgte i kølvandet på tronskiftet i december 1839, begyndte aktionerne at rette sig mod en ny gruppe af oppositionsfigurer. Nu var det ikke længere de ældre moderate liberale, der hyldedes, men de unge yderliggående herunder først og fremmest Balthazar Christensen og Orla Lehmann. Da de liberale i 1842 gjorde kampen for Slesvigs tilknytning til Danmark til mærkesag, skete der igen et skifte, og blandt de hyldede var nu personer som de dansksindede sønderjyder Hiort-Lorenzen og Lauritz Skau. Den offentlige hyldest af oppositionens ledende skikkelser forblev perioden ud studenternes faste bidrag til den liberale og nationalliberale oppositionskamp.

Hyldesten som protest

At det netop var hyldesten, den demonstrative sympatitilkendegivelse, studenterne valgte som aktionsform, da de i de tidlige 1830'ere gik på gaden for at bakke op om periodens liberale og konstitutionelle strømninger, var ikke tilfældigt. Loyale demonstrationer organiseret af bystyret eller borgerkomiteer på kongefamiliens mærkedage var en gammel tradition i enevældens København. I perioden umiddelbart forud for den liberale oppositions opståen var navnlig studenterne aktive på denne front. Som eksempler kan nævnes studenternes hyldest af prins Frederik og hans brud prinsesse Vilhelmine i 1828 og af prinsesse Caroline og hendes brudgom prins Ferdinand i 1829⁴. Hyldesten indgik m.a.o. i forvejen som et indarbejdet element i studenteradfærden, og studenternes hyldest af liberale frontfigurer må følgeses

som en naturlig konsekvens af den politisering af studentermiljøet, der fandt sted fra og med de tidlige 1830'ere.

Med hensyn til den ydre form var der ikke stor forskel på den offentlige hyldest af oppositionsledere og af kongelige. Anderledes forholdte det sig med indholdet. Hvor hyldesten af kongelige personer dybest set var en tilkendegivelse af støtte til den bestående orden, var hyldesten af personer som Tscherning og Lehmann en handling, der symboliserede opposition og kritik af det bestående. En gammel og veletableret adfærdsform fik på denne måde nyt indhold og blev herved til en politisk aktion.

Selv om den offentlige hyldest af borgerlige var set før, var det først i løbet af 1830'erne, at denne handling for alvor vandt frem som en integreret del af det borgerlige adfærdsrepertoire. Den politiske brug af hyldesten var ikke den eneste årsag til dette, for hyldesterne tilfaldt ikke kun politiske figurer. En anden overordentlig hyldest gruppe var kunstnerne. Blandt periodens absolut mest hyldede personer finder man således Johanne Louise Heiberg, Adam Oehlenschläger, Jenny Lind og Bertel Thorvaldsen.

Som fænomen betragtet knytter den offentlige hyldest af borgerlige sig til udviklingen af en borgerlig offentlighed. Da fænomenet i tilgift er et yderst konkret udtryk for det borgerlige samfunds frigørelse fra det gamle stands- og privilegiesamfunds hierarkiske strukturer, må hyldesten af borgerlige - i hvert fald i den yderst organiserede form man støder på fra og med 1820'erne - siges at høre til på et af denne udviklings mere fremskredne trin. At den borgerlige kunstnerhyldest og det liberale frihedskrav var samtidige fænomener, er således ikke tilfældigt.

Den fjendtligsindede hob

Selv om hyldesten afgjort var den hyppigst forekommende liberale gadeaktion, bød

perioden 1831 - 48 også på andre, mere spektakulære aktionsformer. Da statsminister P.C. Stemann og politidirektør og overpræsident for den københavnske magistrat A.C. Kierulff den 5. marts 1835 forlod Christiansborg efter sammen med kongen at have deltaget i højtideligholdelsen af højesteretsårets begyndelse, mødtes de med pereat-råb, d.v.s. ned-med-råb, af en skare på over 200 "*Embedsmænd, Kjøbmænd og Studenter*". Og det med en sådan eftertrykkelighed, at Kierulffs heste "*steilede for Vognen af Angst*"⁵.

Bag denne aktion lå en indædt vrede over, at Frederik VI havde afvist den såkaldte trykkefrihedsadresse, hvori 572 prominente borgere havde protesteret mod en forestående stramning af trykkefriheden. Når pereat-råbene rettedes mod Stemann og Kierulff, skyldtes det, at kongens uforsonlige holdning i denne sag i offentligheden blev tillagt Stemann og Kierulffs "skadelige" indflydelse.

At den gemene hob, pøblen, kunne opføre sig frækt og provokerende var man vant til, men at pæne borgere på en så direkte og utilsløret måde tilkendegav deres utilfredshed med enevoldsstyret, var noget radikalt nyt. Hvem disse "*Embedsmænd, Kjøbmænd og Studenter*" nærmere bestemte var, vides ikke, men at de med deres aktion var gået over stregen, fremgår bl.a. af, at den ellers så meddelsomme oppositionspresse ikke nævnte pereat-aktionen med så meget som en antydning. Det skulle imidlertid blive meget værre.

Sølvbryllupsurolighederne maj 1840

Ved Christian VIII's overtagelse af tronen i december 1839 var de liberale overbeviste om, at riget havde fået en liberal konge, der på radikal vis ville gøre op med Frederik VI's konservative styreform. Sandheden viste sig imidlertid at være en anden, og med de skuffede forventninger bredte utilfredsheden sig. En af dem, der gav denne utilfreds-

hed mæle, var Balthazar Christensen. Da en kritisk tale af Balthazar Christensen i begyndelsen af maj 1840 offentliggjordes i oppositionspressen, førte det til avisbeslæggelse, og der rejstes tiltale mod ham. Hermed havde Christian VIII definitivt slået hånden af den opposition, der havde ventet sig så meget af hans styre.

Dette var baggrunden for den effektive sabotage, der øvedes mod enevoldsstyrets selviscenesættelse under det kongelige sølvbryllup i slutningen af maj 1840. Den direkte tilskyndelse lå imidlertid ikke i sagen mod Christensen, men derimod i myndighedernes behandling af hans sympatisører. "Den 16.maj, d.v.s. mindre end en uge før sølvbryllupsfestlighederne start, var en gruppe studenteraktivister, som var mødt op foran Christensens bopæl for at bringe ham en hyldest, blevet pryglet på flugt af politiet". Set fra oppositionel side var reaktionen oplagt: Når vi ikke må råbe hurra for vor egne, vil vi heller ikke råbe hurra for kongen⁶!

Og således kom det til at gå. Da linieskibet Christian VIII fredag den 22. maj 1840 søsattes som et led i festlighederne i anledning af kong Christian og dronning Caroline Amalies sølvbryllup, fandt det sted uden hurraråb, "*skjændt Tilskuerne ved slig Leiligheder pleier at udbrude i høi Jubel*"⁷.

Om søsætningen og de efterfølgende begivenheder skriver J.P. Trap, der i 1840 var kancellisekretær ved kabinettet, følgende i sine erindringer: "*Det synes, som om at Publicum alt ved denne Leilighed (ved søsætningen) har begyndt at iagttage den Taushed ligeoverfor Kongen, hvormed man vilde betegne, hvor meget man fandt sine Forventninger til ham skuffede. Saa meget tror jeg i hvert Fald at erindre, at da, efter at Skibet var løbet af Stablen, og Kongen og Dronningen blev i Kongechaluppen ført over fra Holmen til Amalienborg Plads, hvorefter de tilfods gik fra Landgangsbroen over til Palaiet - et Arrangement som aabenbart var indrettet paa at give Folket*

Leilighed til at flokkes om Fyrsteparret og yttre sin Deltagelse i Anledning af Dagen - herskede der fuldstændig Tausshed. Kongen alt dengang noget svær gik med en noget vraltende Gang, Dronningen, som jo ogsaa begyndte at naa en embonpoint, havde han budt Armen. Det var et anseligt og smukt Fyrstepar; men Tilfredsheden var fjernet fra Kongens Aasyn, den dybe Tausshed af de tætsluttende Skarer virkede trykkende paa ham⁸.

At der i tavsheden, i den demonstrative vægren sig ved at påtage sig rollen som loyal undersåt, lå en protest, er indlysende. De tilstedeværende på slotspladsen, der i overensstemmelse med arrangementets symbolske natur stod som en personifikation af folket, markerede med deres tavshed, at kongen ikke længere havde folkets støtte. Aktionen var imidlertid mere end en meningstilkendegivelse, den var også en magtdemonstration.

Da mængden tier falder hyldestarrangementet til jorden, og den forventede markering af harmoni mellem konge og folk bliver til et pinligt optrin. Ved på denne vis at anskueliggøre, hvordan enevældens selviscenesættelse, dens gestalt udadtil, krakelerede uden folkets aktive medvirken, fik borgerne på en måde, der på en gang var håndgribelig og symbolsk, vist kongen, at kongemagten var afhængig af folkets støtte. Aktionen var således både en demonstration af, at folkeopinionen var på oppositionens side, og af at kongemagten var afhængig af denne folkeopinion.

Den demonstrative tavshed på Holmen og Amalienborg Slotsplads fredag den 22. maj 1840 var ikke alene den første liberale gadeaktion, som var rettet direkte mod selveste enevoldsmonarken, den var også den første liberale gadeaktion, som fremstod som en tilkendegivelse fra den samlede københavnske befolkning og ikke blot fra små afgrænsede grupper, hvis liberale sindelag var velkendt i forvejen, som f.eks. studenterne. At den misfornøjede

stemning tilmed havde forplantet sig til byens nedre lag, fremgik af underklasseuroligheder de følgende to aftener⁹.

Hedest gik det for sig lørdag den 23. maj, hvor sølvbryllupsfestlighederne fortsatte med en festforestilling i Det kongelige Teater. På dets vej til og fra teatret, blev kongeparret fulgt af en "uhyr" folkemængde, der peb og råbte ukvemsord efter kongen. På Kongens Nytorv blev beglussene ødelagt, lyskransene revet ned, og ruderne i Thotts Palæ, hvor den russiske gesandt havde sin bolig, smadret med stenkast¹⁰.

Flere vidnesbyrd taler for, at årsagen til denne adfærd skal findes i det forhold, at den københavnske underklasse var skuffet over, at byen ikke som vanligt ved kongelige festligheder af denne art var illumineret¹¹. Underklassen følte sig snydt for sin folkefest. Når den store offentlige illumination af byen var blevet afblæst, skyldtes det protester fra de liberale, som fandt, at et sådan forehavende var en unødvendig frådsen med private folks penge - det kostede penge at lade dyre vokslys brænde i vinduerne¹².

At underklassens handlinger senere på aftenen den 23. maj antog en umiskendelig proliberal karakter, må således siges at være noget af et paradoks. Efter urolighederne på Kongens Nytorv bevægede tusindtallige folkemængde sig nemlig mod Nørregade, hvor der råbtes hurra for Balthazar Christensen og derfra videre til Lille Købmagergade, hvor Orla Lehmann udsattes for en lignende hyldest. Undervejs kom det også til hyldestscener ved Regensen. Studenterne, den samfundsgruppe, der normalt stod for de politiske gadeaktiviteter, hylledes også. Under disse optrin nøjedes mængden ikke med at råbe hurra og leve, der blev også råbt "Constitution".

"Den politiske tendens var således umiskendelig...". Efter hyldesten af Lehmann stødte der politi til, og mængden spredtes "med fysisk Magt".

Urolighederne ved Orla Lehmanns domfældelse januar 1842

De mest omfattende gadeuroligheder i forbindelse med 1830'erne og 40'ernes liberale oppositionsvirksomhed fandt sted ved Orla Lehmanns domfældelse i januar 1842. Med hensyn til underklassens indblanding mindede disse uroligheder om begivenhederne under det kongelige sølvbryllup. En stemning af protest og utilfredshed i de oppositionelt indstillede dele af byens borgerskab forplantede sig til de nedre lag med det resultat, at det, der startede som libera-

tjeneste. I denne meddelers rapporter kan man følge, hvordan sagen mod Lehmann i løbet af december 1841 og januar 1842 gik hen og gjorde Lehmann til en overordentlig populær person blandt jævne københavnere¹³. Dette skal næppe ses som et resultat af noget større kendskab til den liberale sag, der var snarere tale om en art instinktiv sympati for en mand, som havde udfordret de autoriteter, de "trøielkædte" også opfattede sig selv som stående i et modsætningsforhold til.

Lehmanns brøde bestod i, at han over

Politiet i aktion under urolighederne ved Orla Lehmanns domfældelse i januar 1842. Corsaren den 28. januar 1842. Det Kgl. Bibliotek.

le gademanifestationer med rod i oppositionens umiddelbare bagland, borgerne og studenterne, udviklede sig til rene underklasseaktioner.

Denne gang var underklassens motivation imidlertid ikke iblandet vrede over manglende illumination eller andre for sagen uredkommende motiver. Når dette kan siges med så stor sikkerhed, skyldes det, at politiet i 1841-42 havde en særdeles flittig meddeler - eller spion om man vil - i sin

for en forsamling af falsterske bønder, havde langet voldsomt ud efter bondestandens traditionelle loyalitet over for enevoldsmonarken¹⁴. Da Højesteret torsdag den 20. januar 1842 idømte Lehmann 3 måneders simpelt fængsel for denne forseelse, var ikke bare forsalen til Højesteret, der havde til huse i Prinsens Palæ (Nationalmuseets nuværende bygninger), men også alle gangene, trapperne, gården og de tilstødende gader og broer "bedækket med en

sammenhængende "Menneskemasse" af alle klasser¹⁵. Denne "Menneskemasse" bevægede sig efter domsafsigelsen mod Lehmanns bopæl i Lille Købmagergade (den del af Købmagergade, som ligger mellem Landemærket og Kultorvet), hvor Lehmann dagen igennem havde opholdt sig, da et dårligt ben havde forhindret ham i at modtage dommen i retten. På lille Købmagergade blev der råbt hurra og leve for Lehmann, alt imens den alt for lille politistyrke foran Lehmanns hus kun med nød og næppe undgik prygl¹⁶.

Fra Lille Købmagergade fortsatte en gruppe på hen ved 300 demonstranter til Amalienborg, hvor de stående midt på slotspladsen med front mod kongens palæ med højlydte råb krævede Lehmann frigivet efterfulgt af et leve for "Konstitutionen". Ugen efter arresteredes den 21-årige stud. jur. Albrect Gottlob Bech Rye og idømtes 6 gange 5 dages fængsel på vand og brød for at have anført denne aktion.

Da der om aftenen på ny mødte demonstranter op på Lille Købmagergade, eskalerede situationen og der udbrød egentlige uroligheder. Konstant samlede nye opløb sig foran Lehmanns bopæl, og hver gang forsøgte politiet at opløse dem, og i modsætning til om eftermiddagen blev der gjort flittigt brug af politistokkene.

Lille Købmagergade var imidlertid ikke det eneste sted, hvor det gik løs. Ifølge kilderne skulle der have været et sted mellem 5000 og 6000 opløbsdeltagere på færde denne aften, hovedsageligt folk "af den simplere Klasse". I store folkeoptog bevægede mængden sig under "Støien og Sang" gennem byens gader med slagord som "Leve Lehmann; ned med Stemann!" - Stemann var hovedkraften i regeringens reaktionære fløj. Flere steder kom det til voldsomme konfrontationer mellem ordensmagt og demonstrater. Særlig hårdt gik det for sig, da et optog lidt før midnat forsøgte at gentage eftermiddagens indtrængen på Amalienborg

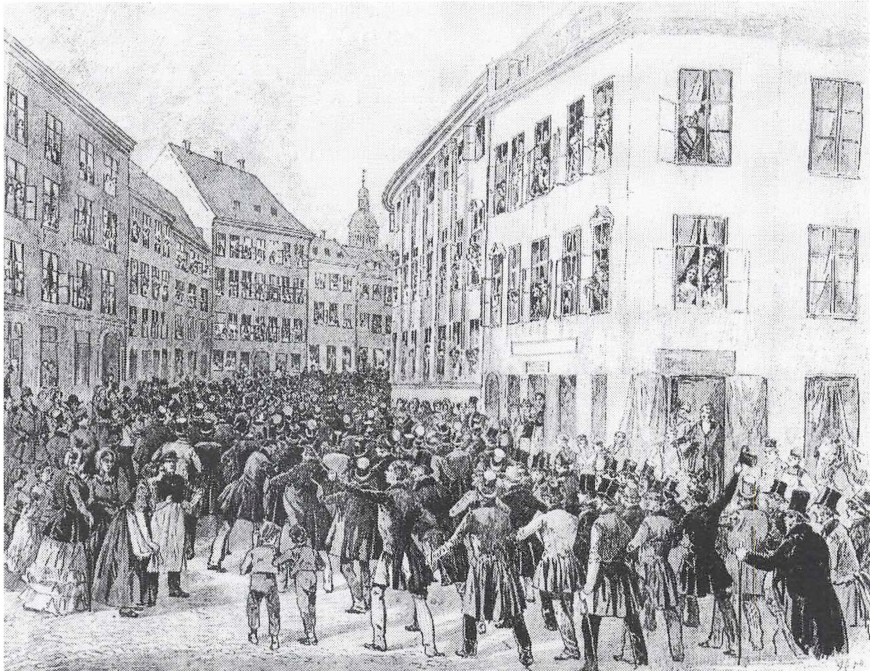
Slotsplads, her mødtes mængden nemlig ikke bare af politi, men også af militær, der med dragne stokke pryglede mængden tilbage mod Bredgade. Aftenens sammenstød gik imidlertid ikke kun ud over demonstranterne, også flere af politiets betjente blev "temmelig stærkt forslaaede"¹⁷.

Inden for på selve Amalienborg var der bal, men ifølge kancellisekretær Trap havde kongen "*ingen Glæde af Ballet*". Trap skriver videre: "*Kongen havde en fuldkommen rolig Holdning under saadanne bevægede Øieblikke - naar han stod i Mængdens Øine; men i sit Lønkammer, lige overfor den Enkelte, var han heftig og slog sig med den venstre Haand paa laaret og talte med skarp Accentuation, og det er vel et Spørgsmaal, om Lehmann, der laa paa sin Sofa med et sygt Ben, og Dagen efter skulde gaa i Fængsel, ikke var roligere end Kongen*"¹⁸.

Gadeaktionerne i periodens politik

Hvilken rolle spillede gadeaktionerne i periodens politiske røre? Havde de nogen som helst betydning? Var der dybest set ikke tale om et spektakulært, men ikke desto mindre uvæsentligt følgefænomen, som naturligvis udsprang af periodens liberale oppositionsvirksomhed, men uden på nogen måde at indgå som et integreret element i denne virksomhed? Rent umiddelbart kunne man godt fristes til at svare bekræftende på det sidste spørgsmål, al den stund næsten ingen af aktionerne udgik fra dem, der fremstod som de liberale ledere. Det var sympatisørerne, baglandet, der stod for gadeaktionerne. Et sådan bekræftende svar ville imidlertid bygge på en mangelfuld forståelse af de vilkår, datidens politiske aktører var underlagt.

De liberale havde formelt set to kanaler, hvorigennem de kunne få enevoldstyret i tale: adresseinstitutionen, d.v.s. enevoldsundersåtternes gamle ret til at gå til kongen med deres ønsker eller klage-

Folkeoptøget til Christiansborg den 21. marts 1848 på vej gennem Vimmelskafet. Træsnit efter tegning af Carsten Henrichsen. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød.

punkter i form af en petition eller adresse og stænderforsamlingerne. Der var imidlertid intet, som forpligtede kongen til at rette sig efter, hvad der blev ønsket i adresserne, og hvad der blev besluttet ved stændermøderne - kongen var enevældig! Den store udfordring lå m.a.o. i at skabe lydørhed for de oppositionelle synspunkter hos kongen og hans rådgivere. Heri lå nøglen til oppositionens succes.

Den eneste autoritet de oppositionelle hovedaktører kunne påkalde sig i deres forsøg på at skabe denne lydørhed, var den, der lå i det gode argument og folkevilljen. At fremstå som folkevillens talsmænd var følgelig en absolut nødvendighed for de oppositionelle hovedaktører. Støtteadresser, sympatierklæringer og andre former for

tilkendegivelser fra det oppositionelle bagland var derfor af vital betydning for oppositionens politiske slagkraft. Dette gjaldt naturligvis også gadeaktionerne. Ved på demonstrativ vis at tilkendegive, at de bakkede op om de oppositionelle hovedaktører, var de aktionerende studenter og borgere i de københavnske gader med til at skabe billedet af en opposition, der havde folkevilljen bag sig og således opererede på et folkeligt mandat.

Underklassens indblanding

Ved den demonstrative tavshed på Holmen og Amalienborg Slotsplads i maj 1840 slog markeringen af oppositionens folkelige mandat over i et direkte pres på enevoldstyret. Det samme var tilfældet ved de

efterfølgende underklasseuroligheder samt ved urolighederne efter Orla Lehmanns domfældelse to år senere. At underklassens indblanding virkede stærkt stressende på enevoldsstyret fremgår tydeligt af de forholdsregler, myndighederne fulgte begivenhederne i maj 1840 og januar 1842 op med: militær i gaderne, forbud mod enhver form for opløb, mangedobling af vagtstyrken omkring kongens person samt forsøg på at købe sig til loyalitet.

Med det sidste hentydes til den gavmildhed, styret udviste over for Holmens matroser og tømmermænd efter urolighederne i maj 1840. De blev ikke alene lovet nye skibsbyggerier, d.v.s. arbejde, de fik også del i de pengegaver, der uddeltes i anledning af kongens salving i juni 1840. Årsagen til denne velvilje over for Holmens folk skulle paradoksalt nok være, at Holmens folk var under mistanke for at have spillet en særlig aktiv rolle i underklasseurolighederne under det kongelige sølvbryllup¹⁹.

Naturligvis havde oppositionen og herunder navnlig de yngre og mere yderliggående liberale som Orla Lehmann, Balthazar Christensen og Carl Ploug øje for det pres, der med underklassens indblanding blev lagt på styret, et pres, der alt andet lige måtte øge styrets lydhørhed over for oppositionen. Ikke desto mindre var disse tilsyneladende proliberale underklasseaktioner ikke uproblematisk for oppositionen. Voldsomme sociale uroligheder var ikke noget ukendt fænomen i datidens Europa. I København huskede man endnu Jødefejden i 1819²⁰, og lod man blikket glide uden for landets grænser, var det ikke svært at finde endnu mere skræmmende vidnesbyrd om, hvilke voldsomme kræfter, der gemte sig i "den rå masse". Det københavnske borgerskab brød sig m.a.o. ikke om excelsignende underklasseuroligheder, og ved at blive sat i forbindelse med sådanne risikerede de liberale både at levere gode argumenter til deres fjender og at skræmme det borger-

skab, hvis interesser de dybest set kæmpede for, over i armene på de konservative.

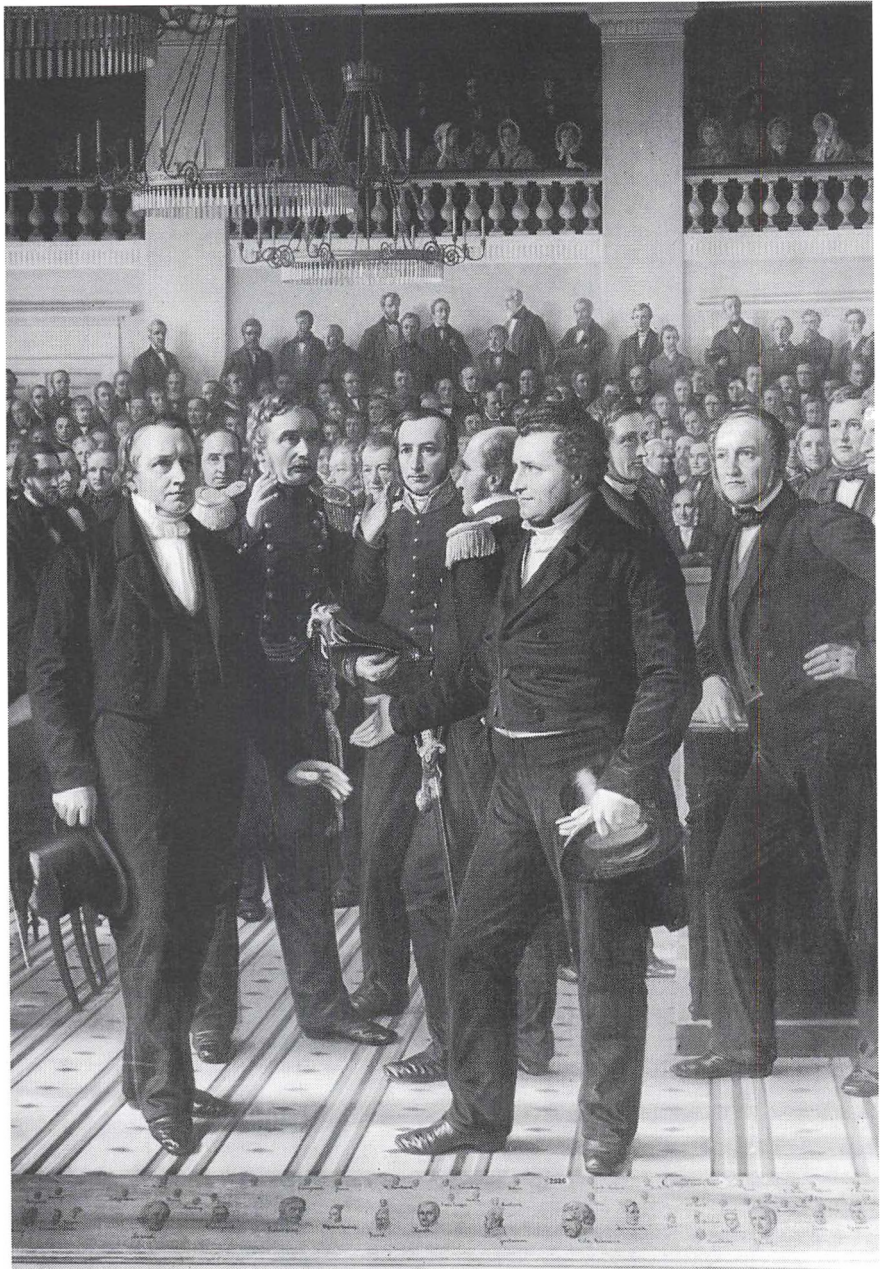
Som et resultat heraf blev der i oppositionspresen gjort ihærdige anstrengelser for at aflive mistanken om, at den liberale opposition på nogen som helst måde skulle stå i ledtog med den københavnske underklasse - er der noget, de liberale står for, er det "*Lovens Herredømme*" og "*Eiendomssikkerhed*"²¹!

Folkeoptoget

At man fra oppositionel side var opmærksom på den betydning gadeaktionerne havde for oppositionens politiske slagkraft, fremgår bl.a. af den målrettedhed, hvormed en gruppe yngre oppositionsfolk, heriblandt Carl Ploug og Hans Egede Schack, gik ind og mobiliserede studentestanden, da oppositionen i januar 1848 forsøgte at udnytte Christian VIII's død til at gennemtrumfe et systemskifte²². Gennem agitation og oplæsning af konstitutionelle skrifter fik man opildnet studenterne til at gå på gaden for den konstitutionelle sag, og snart fulgte også andre grupper trop. Lederne hyldedes og der blev demonstreret foran Christiansborg.

Illustration modstående side:

Udfordrerne på magts tinde. Udsnit af Constantin Hansens berømte maleri af den grundlovgivende forsamling. Midtfor med blikket mod venstre ses Orla Lehmann. Som studenterleder anførte Lehmann i de tidlige 1830'ere flere gadeaktioner, herunder studenternes hyldest af artillerikaptajn A.F. Tscherning i juni 1833. Tscherning ses gestikulerende til venstre for Lehmann. Senere blev Lehmann selv mål for hyldestaktioner, og ved sin domfældelse i januar 1842 gav han anledning til omfattende demonstrationer og uroligheder. Til højre bag Lehmann ses Carl Ploug. Det var Ploug, der ved mødet i Casino Teatret den 20. marts 1848 opfordrede de københavnske borgere til at følge bystyret til Christiansborg i et folkeoptog den følgende dag, således at de nationalliberale krav om magten kunne fremstå som et udtryk for folkeviljen. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød.

Når tronskiftet i januar 1848 ikke desto mindre endte som en fiasko for de nationalliberale, skyldtes det ikke manglende opbakning fra omgivelserne, men at de, som handlede på oppositionens vegne, de københavnske borgerrepræsentanter og stænderdeputerede, veg tilbage fra at bruge denne opbakning på den måde, der utvivlsomt havde været den mest effektive: at gå direkte og uanmeldt til den ny konge med oppositionens krav i et folkeoptog straks ved tronskiftets proklamation om morgenen den 21. januar²³. De foranstaltninger, der i stedet sattes i værk, viste den nye konge og hans rådgivere sig koldblodige nok til at ignorere.

Da der i marts 1848 på ny viste sig en chance for et nationalliberalt gennembrud, begik man ikke samme fejl. Man havde lært lektionen. Resultatet blev det berømte folkeoptog til Christiansborg den 21. marts 1848, hvor det københavnske bystyre i spidsen for en efter datidens forhold imponerende folkemængde på 10-15000 mennesker gik til Frederik VII for at kræve den nationalliberale opposition til magten. Ved at lade sig følge til Christiansborg af et sådan folkeoptog fik de nationalliberale ledere på en gang givet deres krav vægt - det demonstreredes rent fysisk, at man havde folket bag sig - og understreget alvoren bag truslen om at gribe til "*Fortvivlelsens Selvhjælp*", såfremt kongen ikke bøjede sig.

Så målrettet og åbenlyst instrumentalt var den kollektive gadeaktion aldrig tidligere blevet brugt i den liberale oppositionskamp. Her var tale om et regulært forsøg på at tvinge sig adgang til magten. Som bekendt lykkedes dette over al forventning. Frederik VII gav efter, og udfordrerne blev magthavere.

Dermed var det imidlertid ikke forbi med gadeaktioner. Også efter Junigrundlovens etablering af demokratiske spilleregler bakkede gadeaktivister op om de national-

liberale. Mest omfattende og mest skæbnesvangert under forhandlingerne om den fatale Novemberforfatning i 1863. Senere dukkede nye udfordrere op, og også de brugte gadeaktioner. Som et eksempel på den underfundige logik, der til tider præger historiens gang, kan nævnes, at cand.jur. V.C. Crone, der den 18. maj 1835 havde ført an under studenternes hyldest af C.N. David, 37 år senere på ny stod i spidsen for en aktion, nemlig politiets aktion mod de københavnske socialister under Slaget på Fælled den 5. maj 1872.

Lars Bo Jonassen

1. Jf. Charles Tillys politikmodel. Charles Tilly: *From Mobilization to Revolution*, Addison-Wesley Pub. Comp., 1978.
2. Som en introduktion til studiet af protestadfærd anbefales Flemming Mikkelsen: *Kollektive aktioner i Vesteuropa 1500-1985*, i *Protest og Oprør*, red. F. Mikkelsen, Århus 1986.
3. Samtlige aktioner er behandlet i L.B. Jonassen: *Opinionsyringer og pøbelexcesser. En undersøgelse af hvordan 1830'erne og 40'ernes politiske røre manifesterede sig i de københavnske gader, samt hvilken rolle den kollektive gadeaktion spillede for/i den liberale med tiden nationalliberale oppositions politiske virksomhed, specialeafhandling fra K.U., 1995. Udlånes gennem Universitetsbibliotekets afdeling på Amager.*
4. J.P. Trap: *Fra fire Kongers Tid, Geheimeråd J.P. Traps Erindringer*, udg. af Harald Jørgensen, Kbh. 1966, bd. I, s. 26-28.
5. *Danske politiske Breve fra 1830'erne og 1840'erne*, udg. af P. Bagge, P. Engelstoft og J. Lomholt-Thomsen, Kbh. 1945 - 58 (vil fremover blive benævnt D.p.B.), bd. I, nr. 66, A. de Saint Aubain til A.F. Tscherning, Kbh. d. 10.3.1835.
6. *Fædrelandet* d. 18.5. samt *Kjøbenhavnsposten* d. 21.5. 1840.
7. *Den Frisindede* d. 26.5.1840.
8. Trap, bd. I, s. 86.
9. Som en sidste udløber af Sølvbryllupsurolighederne opstod der d. 28.5.1840 optøjer på Ulfeltsplads (det nuværende Gråbrødretorv). L.B. Jonassen: *Opinionsyringer og pøbelexcesser. En undersøgelse...*, s. 42.
10. *Berlingske Tidende* d. 25.5.1840; D.p.B. bd. I, nr. 278, C. Paludan-Müller til Henriette Paludan-Müller, Kbh. d. 25.5.1840; nr. 279, H. Hage til G. Hage, Kbh. d. 26.5. 1840 samt nr. 283, hertuginde Louise Sophie til hertuginde Louisa Augusta, Sorgenfri d. 28-30.5.1840. I I. D.p.B., bd. I, nr. 278 og 283.

12. Fædrelandet d. 19. og 20.5.1840.

13. Landsarkivet for Sjælland, Københavns Politi, politidirektørens arkiv, udtagne journalsager J, pk. 54 og 55. Af politikilder til urolighederne i januar 1842 findes ud over spionindberetningerne en mængde rapporter vedr. sagerne mod opløbsdeltagerne Busch, Goebel og Rye (pk. med behandlede sager ved 1.protokol, sluttede sager for april 1842, læg nr. 33/396 (Busch) og 34/397 (Goebel); pk. med behandlede sager ved 5.protokol, 1842, læg nr. 31/433 (Rye)).

14. Selve retssagen er udførligt behandlet i Grethe Jensen: Den unge Orla Lehmann, upubliceret ph.d.-afhandling fra K.U., 1989. Udlånes gennem Universitetsbibliotekets afdeling på Amager. I denne afhandling finder man den mest detaljerede gennemgang af periodens oppositionsvirksomhed af nyere dato.

15. Fædrelandet d. 20.1.1842.

16. Læg vedr. Rye. (se note 13).

17. Læg vedr. Busch; spionindberetning, d. 21.1., pk. 55, Kjøbenhavnsposten d. 21.1.1842; Corsaren d. 28.1.1848 samt D.p.B., bd. 2, nr. 400, M. Lehmann til W. Lehmann, Kbh. d. 21.1.1842.

18. Trap, bd.1, s. 139.

19. D.p.B.,bd.1, nr. 308, E.Bruun til A.F.Tscherning, Kbh. d. 30.10.1840 samt Fædrelandet d. 2.7.1840.

20. I efteråret 1819 rystedes en række danske byer herunder navnlig København af voldsomme antisemitiske underklasseuroligheder. Jf. f.eks Bent Blüdnikow og Bent Christensen: Jødefejden 1819, i Protest og oprør, red F. Mikkelsen, Århus 1986.

21. Fædrelandet d. 25.5.1840.

22. Studenternes handlinger i forbindelse med tronskiftet 1848 blev planlagt ved et møde i Studenterforeningen om aftenen d. 20.1. Bag dette møde og de forslag, som blev fremført under det. stod Carl Ploug, Chr. Brix og Hans Egede Schack. Hvorvidt også Carl Chr. Liebe havde

del i de tilsyneladende nøje udtænkte planer vedr. studenterstandens mobilisering, er uvist. Under alle omstændigheder blev Liebe valgt til talsmand, og de følgende dages aktioner fandt folgelig sted under Liebes ledelse. Fælles for de fire studenterledere var, at de alle forlængst var ophørt med at være egentlige studerende. Studenternes aktioner skal m.a.o. ikke ses som et udslag af studentikos kådhed. Tværtimod, de var sat i værk af unge oppositionsfolk, der nøje vidste, hvad de gjorde. At studenterlederne tilmed må have stået i forbindelse med de oppositionelle hovedaktører fremgår af, at der under mødet d. 20.1. blev læst op af Clausen og Schouws konstitutionelle kampskrift *Ved Tronskiftet 1848*. Dette skrift kom først på gaden den følgende dag. Landsarkivet, Københavns Politi, politidirektørens arkiv, udtagne journalsager K, pk. 59, læg vedr. Chr. VIII's død og bisættelse, usigneret rapport fra d. 20.1.1848 samt brev fra A.F. Kriger til D.G. Monrad d. 21.1.1848 i Danske Magazin, 7.rk., bd. 3, 1940.

23. At man havde planer om et sådan optog og bagefter ærgrede sig over ikke at have gennemført det, fremgår af D.p.B., bd. 4, nr. 859, C. Ploug til O.P. Sturzen-Becker, Kbh. d. 26.1.1848 samt Kriger til Monrad, d. 21.1.1848. Ved forhandlingerne efter Chr. VIII's død om aftenen d. 20.1.1848 var regeringen splittet i spørgsmålet om, hvorvidt man skulle give efter over for de nationalliberale eller ej. Man valgte det sidste. Spørgsmålet er imidlertid, om denne linje var blevet opretholdt, hvis den nye konge straks den følgende morgen var blevet konfronteret med en resolut handlende opposition, der med folkemassen bag sig fremførte sine krav. Ét er i hvert fald sikkert: I det omfang de nationalliberale overhovedet havde en chance, forspildte de den ved at afholde sig fra et sådan øjeblikkeligt folkeoptog. L.B. Jonassen: *Opinionsyringer og pøbelexcesser. En undersøgelse....*, s. 86-87.

Dr. Lunds kranier i Knokkelhulerne

- et glemt kapitel i det sydamerikanske menneskes historie

Den danske biolog Peter Wilhelm Lund levede det meste af sit liv i den lille brasilianske flække Lagoa Santa, hvor han udforskede områdets utallige kalkstenshuler. Han fandt bl.a. en del menneskerester, som aldrig er blevet ordentligt dateret. Meget tyder, på at en datering af disse fund vil kunne kaste nyt lys over menneskets udviklingshistorie i Amerika.

Af Birgitte Holten og Michael Sterll, Institut for Historie, Københavns Universitet

For nylig blev fundet af en meget tidlig boplads i det sydlige Chile offentliggjort i USA. Udgravningerne, der har stået på i 20 år, har afdækket redskaber og bålpladser, rester af skindklædte boliger og af fødevarerlagre, der ikke mindst udgøres af kød fra den nu uddøde elefantart, mastodonten. Derimod er der ikke, som antydet i dagspressen, fundet egentlige menneskerester. Fundet forårsagede stor opmærksomhed, fordi den datering, som de amerikanske forskere foreslår, rykker ved alle gængse forestillinger om, hvornår mennesket ankom til Amerika. Dette spørgsmål er i forvejen genstand for en ophedet debat, der til tider nærmer sig mudderkastning, polariseret omkring den såkaldte Clovis-teori.

Det er almindeligt antaget, at mennesket - vor egen art *Homo sapiens* - gik over Beringsstrædet ved slutningen af den sidste istid for ca. 12.000 år siden, da dette endnu var delvist tørlagt. Fra denne indvandring kender vi især de nye beboere fra deres materielle efterladenskaber i form af karakteristiske pilespidser, mens de selv har unddraget sig arkæologernes søgen. Indvandringen betegnes som Clovis-kulturen efter et af de første fundsteder i staten New Mexico. Indvandrerne synes at have spredt sig med forbløffende hastighed; vi kender således flere fund fra Ildlandet, der med

rimelig sikkerhed dateres som ca. 11.000 år gamle. Clovis-teorien har fortsat mange tilhængere; blandt de nyeste fremstillinger kan vi henvise til Frederick Hadleigh West fra University of Chicago¹.

Ved siden af denne opfattelse finder vi den såkaldte præ-Clovis-teori, der ikke anfægter forløbet af indvandringen, men som på grundlag af andet og talstærkt fundmateriale forestiller sig en tidligere indvandringsbølge, der anslås at have ca. 35.000 år på bagen. Blandt repræsentanterne for denne opfattelse kan nævnes den brasilianske arkæolog Maria Beltrão, hvis meget omdiskuterede fund, der også omfatter klippemalerier, fra delstaterne Bahia og Piaui i det nordlige og nordøstlige Brasilien, har stået centralt i debatten². Fundet i Chile er af antropologen Tom Dillehay fra Kentucky-universitetet C14-dateret til at være 12.500 år gammelt og repræsenterer tilmeld kun de øvre lag. Det betyder, at indvandringen til Amerika må være sket flere tusind år tidligere, og at der muligvis endog har været tale om ganske andre indvandringsveje³.

Lund og hans videnskabelige miljø

Denne diskussion henleder endnu en gang opmærksomheden på Peter Wilhelm Lund (1801-80), også kaldet "den brasilianske palæontologis far". Palæontologien er den vi-

denskab, der beskæftiger sig med forsteninger. Han levede det meste af sit liv i den lille flække Lagoa Santa i delstaten Minas Gerais i det brasilianske højland, hvor han udforskede de utallige kalkstenshuler i området. Her fandt han forstenede knogler af mastodonten foruden af en række uddøde kæmper af pattedyrordenen *Edentata* - gumlere - beslægtede med vore dages langt mindre bæltedyr, dovendyr og myreslugere. Desuden rester af talrige såvel nulevende som uddøde pattedyr og fugle samt af, hvad man dengang anså for de første mennesker i Brasilien.

Lagoa Santa - en beskedent provinsby - blev under Lunds ophold centrum for et internationalt forskningsmiljø. Lund opholdt sig i byen i over 45 år. Her modtog han besøg af unge lovende naturforskere fra Danmark, og han opretholdt en vidtstrakt korrespondance med de største navne inden for naturhistorien i både Brasilien og Europa. I begyndelsen af 1840'erne afsluttede han udforskningen af hulerne og sendte sin store samling til Danmark. Forinden havde han, efter at have afvist et storslået, engelsk tilbud om at købe hele samlingen, også sendt et repræsentativt udvalg af fossile knogler til Brasiliens historisk-geografiske Institut i Rio, som han var æresmedlem af og korresponderede flittigt med i alle årene ⁴. Lund overvejede gennem mange år stadig at vende tilbage til Danmark for at forestå registreringen og beskrivelsen af sine fund. Men han besluttede sig alligevel aldrig til at foretage denne rejse. Han blev i Lagoa Santa til sin død i 1880, 79 år gammel. Men det forstemmende billede, forfatteren Henrik Stangerup på grundlag af tidligere biografier giver af hans alderdom i *Vejen til Lagoa Santa*, er så tydeligvis ikke hele sandheden ⁵. I dansk videnskabshistorie synes der at være en tradition for at opfatte danske forskere, der slog sig ned fjernt fra Danmark, som ramte af en ulykkelig skæb-

ne; tænk blot på Niels Steensen og Carsten Niebuhr. Men Lund var på ingen måde underkendt og levede på ingen måde et ensomt liv i Lagoa Santa. Han huskes stadig med respekt og beundring i Brasilien. Gennem mange år havde han kontakter til de ganske mange skandinaviske familier i området, og han tog levende del i byens udvikling. Han sørgede for undervisning til børnene; den stedlige skole bærer fortsat hans navn, og det orkester, han oprettede, eksisterer stadig. Han havde en plejesøn, som han lærte dansk, og som i de seneste år, hvor Lunds syn svigtede, fungerede som hans sekretær. Og måske det mest afslørende, selv efter at have sendt sine fossiler til København, afbrød han ikke sit videnskabelige arbejde.

Lund var på sin vis den typiske "gentleman-scientist". En solid familieformue, som han ganske som Charles Darwin forstod at pleje, satte ham i stand til at hellige sig sin forskning uden reelle bekymringer for dagen og vejen. På den anden side havde han en fremragende faglig uddannelse, der sikrede imod det amatørpræg af fikse ideer, der så ofte er bagsiden af denne forskertype. Efter at have benyttet sine første år af medicinstudiet som springbræt til den sammenlignende anatomi afsluttede han i 1824 sit naturhistoriske studium med ikke blot én, men hele to guldmedaljeafhandlinger. Få år efter modtog han som et resultat af sit første Brasiliensophold doktorgraden fra universitetet i Kiel, der i denne periode var blandt Europas førende indenfor naturhistorien, for en afhandling om sammenlignende anatomiske studier af det særprægede fordøjelsessystem hos en sydamerikansk gruppe af spurvefugle.

Vi tilstræber ikke i denne skitse at præsentere en egentlig biografi. Her henvises til eksempelvis Tove Hattings kortfattede *Den danske zoolog P.W. Lund og hans udforskning af Brasiliens knoglehuler* ⁶. Heri

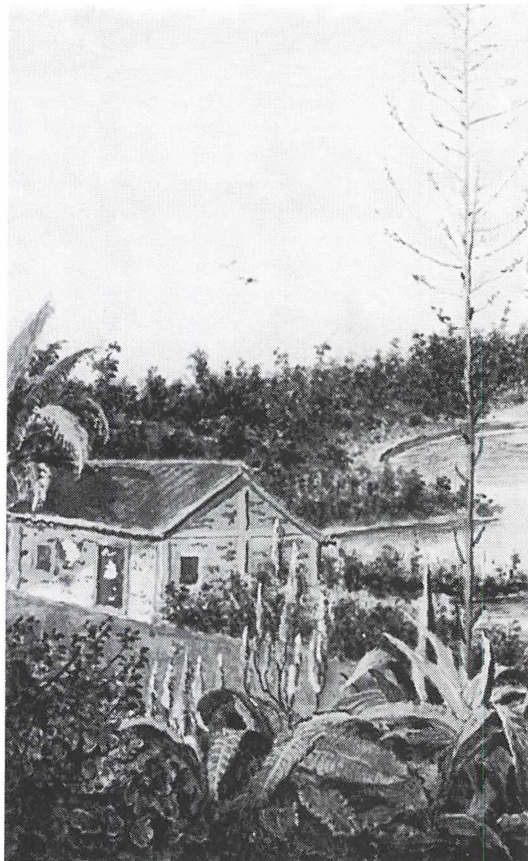
Mens Lunds breve ofte er bevarede enten i hans egne brevbøger eller i modtagernes arkiver, har hans brev til sekretæren for Videnskabernes Selskab, C.C. Rafn, fra 1844 længe været anset for tabt. Lütken forsøgte forgæves at finde frem til originalen, og da han senere fik mulighed for at søge i Lunds brevbøger, måtte han konstatere, at netop dette brev var meget mangelfuldt; det var placeret som det sidste i et bind og var blevet så beskadiget, at det måtte betragtes som tabt. Lütken publicerede resultatet af sin søgning i forordet til *E Museo Lundii*, suppleret med en gengivelse af resterne af brevet fra Lunds brevbog.

Tabet var måske til at overse; Rafn havde besørget brevet udgivet i vægtige uddrag på såvel dansk som i fransk oversættelse. Selvkært ville det have været interessant for videnskabshistorikere at kunne sammenholde det udgivne med originalen.

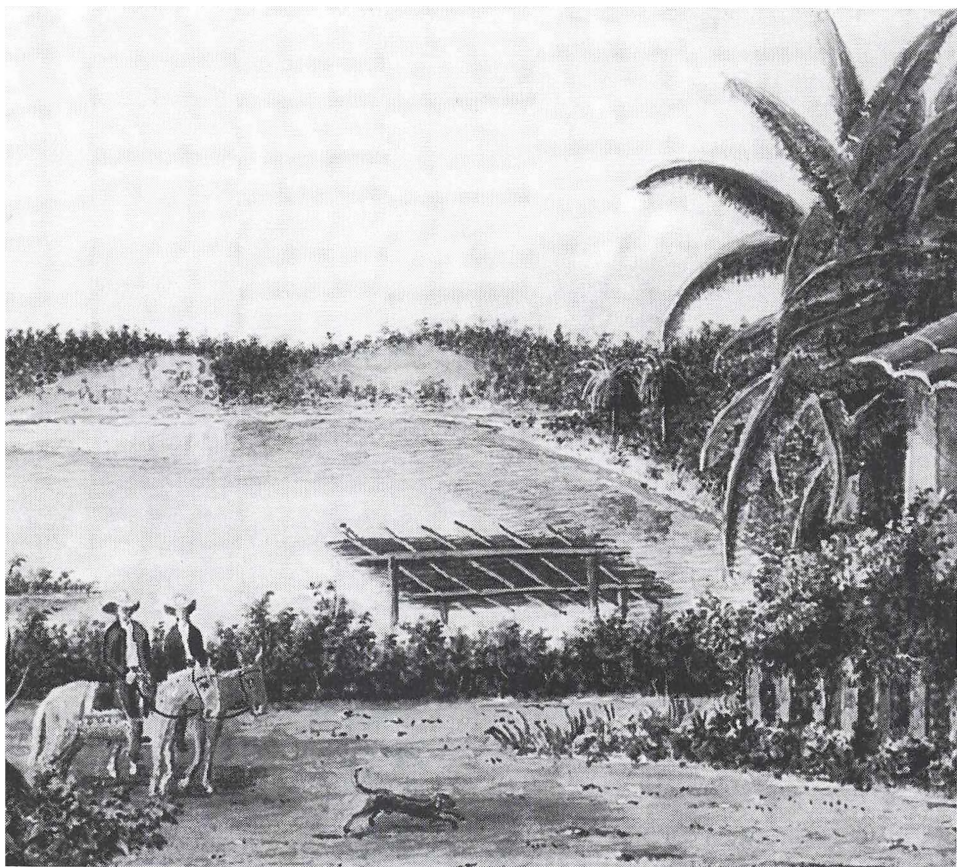
Lütken havde imidlertid renommé som en yderst grundig forsker, og hans detaljerede oplysninger om den forgæves søgning var derfor en stor overraskelse for os, der gentagne gange havde set det savnede brev i Rafns arkiv på Kgl. Bibl. (Ny Kgl. Samling, 1599, III.5 Brasilien 11). Overraskelsen var så meget større, da brevet har en ganske iøjnefaldende karakter. Mens størstedelen af Lunds breve er ganske almindelige for deres tid - enkelte er dog skrevet på papir med et stukket prospekt fra Rio som brevhoved - så er brevet til Rafn dels skrevet med Lunds mest sirlige, næsten kaligrafereede skønskrift og forsynet med et brevhoved i form af en originalgouache af P.A. Brandt i formatet 145 X 91 mm, der gengiver landskabet ved Lago de Sumidouro. Der er ingen tvivl om, at Lund selv opfattede denne afsluttende redegørelse for sin forskning som særdeles betydningsfuld og fremsendte den i form af et trykfærdigt manuskript.

placeres Lund behørigt i tidens europæiske forskningstradition, mens skildringen af hans sidste mange år i Brasilien efter de heroiske år i hulerne forekommer præget af palæozoologens skepsis overfor tanken om et liv udenfor. Dog bliver hovedpersonen ikke reduceret til en tragisk romanfigur, som alle har svigtet, sådan som tidligere biografier antyder⁷.

Under sit ophold i Minas stiftede Lund bekendtskab med den selv lærte, norske maler Peter Andreas Brandt, og der udviklede sig et langvarigt og nært venskab mellem dem frem til Brandts død i 1862. Ved siden af at være en fortræffelig landskabsmaler beherskede Brandt også den videnskabelige illustrations vanskelige genre til perfektion, og Lunds arbejde er således dokumen-

teret af et fremragende billedmateriale. Nationalmuseets etnografiske afdeling besidder og udstiller en serie af den hollandske maler Albert Eckhout's monumentale fremstillinger fra 1600-tallets Brasilien, der alene er nok til at give samlingen international status. Samtidig ligger Brandts akvareller og opmålinger fra egnen omkring Lagoa Santa fortsat - bortset fra lejlighedsvis benyttelse - upåagtet hen i Zoologisk Museums arkiv. Brandt havde godt nok ikke sans for det monumentale, hans billeder er oftest af postkortformat. Men her er der en

indlysende opgave for forskningen og for de videnskabelige fonde. Darwin's udgravninger blev ikke ledsaget af tilsvarende illustrationer, i Danmark har vi et unikt materiale, der aldrig har fået behørig international opmærksomhed.

Lund havde flere langvarige besøg af unge danske naturforskere, heriblandt zoologen Johannes Theodor Reinhardt og botanikeren Eugen Warming. Efter deres hjemrejse korresponderede han flittigt med dem til sin død, og der eksisterer på Botanisk Centralbibliotek flere breve til Warming, hvori Lund beretter om botaniske

undersøgelser, han på opfordring har udført til hjælp for dennes arbejde. Desuden er der også fra denne periode bevaret korrespondance imellem Lund og de fremmeste repræsentanter for naturvidenskaberne i Europa.

Botanikeren Eugen Warming, senere direktør for Botanisk Have i København, blev allerede som studerende udsendt som videnskabelig assistent for Lund i Lagoa Santa. Warmings iagttagelser af planternes tilpasning til deres voksesteders fysiske betingelser i den brasilianske Camposbevoksning blev udgangspunkt for hans udvikling af

begrebet "økologi", som jo senere har fået en meget væsentlig betydning for det moderne menneske. Valget af en botaniker til stillingen hos Lund er ikke tilfældig; blandt Lunds første undersøgelser fra området er således en større afhandling om områdets specielle plantesamfund⁸, og adskillige planarterearter bærer fortsat Lunds og Warmings navne.

Fundene i kalkhulerne og den umulige datering

Lund huskes især for sin udforskning af Brasiliens uddøde dyreliv, som vakte stor opsigt i samtiden og som fik stor indflydelse på den løbende diskussion om naturens og de enkelte arters udvikling. Darwin selv fremhæver i flere sammenhæng disse funds afgørende betydning for centrale afsnit af sin udviklingsteori. Men det er nu muligt, at de menneskeknogeter, som Lund fandt i de brasilianske grotter, kan vise sig at være lige så betydningsfulde for kendskabet til de første mennesker på det amerikanske kontinent.

Lund undersøgte omkring 1.000 huler i området ved Lagoa Santa. Han fandt menneskerester i syv af dem - i en enkelt af dem omkring 30 enkeltindivider, heraf 20 krani-er. I dag er mange af disse huler, der dengang var centrum for områdets betydningsfulde salpeterudvinding, forsvundet som ofre for nutidens kalkindvinding til cementindustrien. Lunds udgravninger af hulerne blev udført med stor omhu og kunnen, eksempelvis er flere knoglerester omhyggeligt bevaret sammen med den omgivende "røde jord", og Lund publicerede selv resultaterne i en række afhandlinger udgivet af Videnskabernes Selskab i København⁹. I 1844 sendte han størstedelen af sine samlinger til København, hvor han håbede, de ville få en central plads i det ny Naturhistoriske Museum. Her kom de mange kasser imidlertid til at stå uåbnede hen i en årrække. Gemt, om ikke glemt. Lund gav selv en

afsluttende og på centrale områder ny vurdering af specielt de fossile menneskeknogeter i et brev til sekretæren for Det kongelige nordiske Oldskrift-Selskab, C.C. Rafn. Dette brev blev publiceret i uddrag i *Antiquarisk Tidsskrift* 1845:154-160 samt i fransk oversættelse i samme selskabs internationale udgivelse¹⁰.

Lunds fund forblev heller ikke på anden måde upåagtede, men blev genstand for talrige publicerede undersøgelser fra såvel dansk og brasiliansk, som fra udenlandsk side. Disse sidste bygger dog næsten udelukkende på det mere beskedne dubletmateriale, som Lund tidligere havde sendt til London, Paris og Rio. I denne sammenhæng må især fremhæves den senere direktør for *Museu Nacional* i Rio, J.B. Lacerdas og den franske antropolog A. de Quatrefages afhandlinger fra 1870'erne¹¹.

I samtlige disse undersøgelser indtager problemerne omkring datering, såvel relativt som absolut, en central plads. Denne periode af intensiv forskning kulminerede omkring århundredeskiftet med Chr. Fr. Lützens palæontologiske og Søren Hansens antropologiske artikler i det monumentale samleværk *E Museo Lundii*¹². Efter udflytningen til det ny Zoologiske Museum i 1970 ligger fundene fra Lagoa Santa dog fortsat i magasinerne i de store, smukke skabe, der blev fremstillet til dem i 1859, da de første gang blev udstillede, og her bliver de. De er ikke udstillet på museet, og der er ikke indtil nu foretaget en nøjagtig og gennemgribende datering.

På trods af at Lund gennemførte sine udgravninger med stor professionalisme, var det dengang som nu ikke muligt at bestemme fundenes relative alder på grund af aflejningsforholdene. Størstedelen af menneskefundene stammer fra hulen *Lapa de Sumidouro* der, som det brasilianske navn angiver, jævnlige gennemstrømmes af underjordiske floder. Disse efterlod menneske- og dyreknogler i et uoverskueligt rod, hvor

det ikke var muligt at bestemme, hvilke knogler, der var landet i hulen først. Charles Darwins mere kendte udgravninger i La Plata regionen fra årene 1832-34, som ikke indeholder spor af mennesker, er egentlige jordfund, og lod sig som sådanne datere relativt i overensstemmelse med datidens bedste, omend yderst begrænsede formåen. Absolutte aldersbestemmelser af så gammelt materiale hører vor tid til. Lunds materiale består alene af menneskeknogler, foruden rester af ganske få redskaber. Imidlertid blev der i *Lapa de Sumidouro* også fundet meget velbevarede hulemalerier, omhyggeligt gengivne på Brandts akvareller og fortsat bevarede i hulen.

Hulerne i Lagoa Santa-regionen er stadig genstand for intens udforskning - så at sige i Lunds fodspor. Så sent som januar i år besøgte professor Castor Cartelle - en førende palæontolog fra universitet i Belo Horizonte, 40 km fra Lagoa Santa - København. Cartelle har tidligere udgivet en udførlig fremstilling af P.W. Lunds liv og indsats¹³ og har for nylig afsluttet en omfattende analyse af nyere fund af fossile primater fra Sydamerika¹⁴ (en gruppe, der foruden mennesket omfatter menneskeaber, egentlige aber og de såkaldte halvaber). Mens primaternes indvandring og udvikling generelt synes at have været en overordentligt tidskrævende proces, ligger de centrale spørgsmål om menneskets tidligste optræden i Sydamerika indenfor en meget snæver tidsramme; en datering, der rykker materialets alder tilbage indenfor blot 10.000 år, vil vælte hele den eksisterende forståelse. Cartelle er nu ved at forberede en permanent udstilling om Lund til det nye naturhistoriske museum, der er ved at blive opført i Belo Horizonte.

Vi har i flere år været usikre med hensyn til den videre skæbne for de menneskerester, Lund overdrog til samtidige brasilianske samlinger. Under Cartelle's ophold i København aftalte vi derfor, at han

skulle undersøge dette forhold nærmere. Desværre synes der ikke i dag i Brasilien at være bevaret materiale, der med sikkerhed kan henføres til Lunds arbejde. Iblandt nogle fund fra Minas, heraf enkelte kranier, er der materiale, der muligvis kan tilskrives Lund, men denne mulighed baseres alene på fundstederne. Materialet har aldrig været forsøgt dateret med nutidig teknik. I sit seneste brev beretter professor Cartelle om sine igangværende udgravninger i tilsvarende huler i delstaten Bahia, og giver en levende beskrivelse af de pludselige vandstrømme, der har skabt de store problemer for dateringen af Lunds fund. I over et døgn var han og hans hold af geologer afskærne fra enhver kontakt med jordoverfladen; et forhold der unægteligt sætter de hulefundne menneskerester i et helt specielt perspektiv¹⁵.

P.W. Lund i videnskabshistorisk belysning

Under et ophold ved *Universidade de Brasilia* i årene 1989-1992 startede Birgitte Holtens interesse for Lunds betydning for den brasilianske forskningstradition, mens Michael Sterll som kurator for Botanisk Haves Thailandske Orkidésamling gik omvejen omkring Eugen Warmings arbejder med Minas Gerais floraen. I efteråret 1993 aftalte vi et fælles projekt om Lunds liv og betydning, som vi siden har arbejdet på sideløbende med vore respektive ph.d-projekter. Vort arbejde med Lund har således stået på i flere år og er frugt af vores forskellige specialeområder - vi er ikke palæontologer, men én af os arbejder med Brasiliens historie og den anden med naturhistoriens. Vi var fra begyndelsen klar over, at en bedømmelse af Lunds indsats som palæontolog var nøje knyttet til en moderne datering af hans samlede fund, men i fuld enighed med Zoologisk Museums tilsynsførende på området, lektor Tove Hatting, der under hele forløbet har været til stor hjælp, mente vi, at det

ville være umuligt at rejse de nødvendige midler til en sådan datering, så længe der ikke foregik egentlig forskning omkring materialet eller på anden måde blev skabt den fornødne interesse herfor. Den nyeste forskning omkring menneskets tidligste historie i Sydamerika blev derfor en kærvkommen anledning til at forsøge en sådan datering gennemført.

Da kulstof-14 metoden blev udviklet for ca. 30 år siden, prøvede franske forskere at aldersbestemme ét af menneskekranierne i Lunds samling. Resultatet var ikke opmuntrende. Det store problem ved den traditionelle C14-metode er, at den forbruger så meget materiale for at give et resultat, og den med nogen skepsis bevilligede kraniekalot var ikke tilstrækkeligt. Den gik til uden at efterlade sig andre spor end en fortsat udstillet afstøbning på Musée de l'homme i Paris. Efter dette sørgelige resultat var der ingen, der havde mod eller fik tilladelse til at forsøge igen.

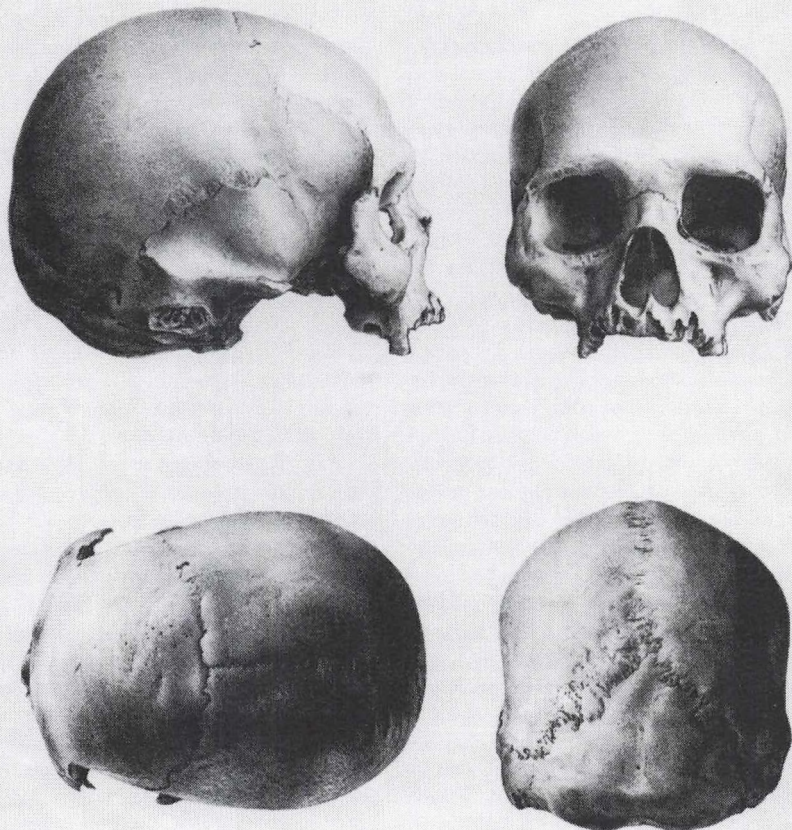
I dag er der udviklet nye teknikker - acceleratoranalyse eller kvælstof-15-undersøgelser - som giver mulighed for at lave dateringer, der er langt mere præcise, og hvor materialeforbruget er langt mindre. Det er flere år siden, at metoden blev udviklet, og danske forskere er blandt de førende på området. Alligevel er det først nu, at de første dateringsforsøg med fundene fra Lagoa Santa bliver gennemført. Da vi første gang stiftede bekendtskab med materialet, var det en stor overraskelse, at ingen havde forsøgt at få gennemført en nutidig datering. En del af forklaringen på dette er rimeligvis, at materialet i mange år kun har været genstand for en meget begrænset udforskning, typisk på specialniveau inden for geologistudiet. Danske palæozoologer har stillet sig tilfreds med at opretholde Lunds egen konklusion, at menneskene i fundene stort set har levet på samme tid som de uddøde dyr og endvidere, at de har levet i den seneste tid af de

uddøde dyrs periode i overensstemmelse med den almindeligt accepterede teori om menneskets ankomst til Amerika. Det betød, at man anslog deres alder til ca. 10.000 år. Lund regnede sig selv frem til mere beskedne 5.000 år ved at benytte en meget gennemtænkt og elegant dateringsmåde, der fortjener en nærmere omtale selv på denne begrænsede plads, idet den så fremragende illustrerer de vanskeligheder, der den gang var forbundne med ethvert forsøg på absolutte dateringer. Denne redegørelse blev allerede fremlagt i en længere artikel af Reinhardt i Berlingske Tidende i 1844 for senere at blive genoptaget i hans foredrag i 1866¹⁶.

Lunds uglegylps datering

Knokkelhulerne var ikke reserveret de døde; en stor del levende dyr havde deres tilholdssteder under jorden. Det gjaldt ikke mindst for mængder af flagermus, men Lund - der allerede under sit første Brasiliensophold havde beskæftiget sig meget med fuglelivet - bemærkede hurtigt, at der i alle huler holdt ét og kun ét par af den lokale slørugle - *Tyto alba* - til, der dækkede hulerens gulve med enorme lag af uglegylp. Efter at have fulgt uglernes levevis nøje, specielt med hensyn til deres daglige fødeindtagelse, mente han, at et sådant uglepar i gennemsnit hver dag indtog fire mindre pattedyr for så senere at gylpe knoglerne op igen. Resten var så alene hårdt fysisk arbejde og en smule anvendt matematik. I det meget omfattende hulekompleks *Escrivânia* udvalgte Lund en enkelt, mindre hule, hvis bundlag forekom ganske uforstyrret. I gravesæsonen 1844 fjernede hans medarbejdere hver eneste smule jord fra *Lapa d'Escrivânia V*, i alt 164 m³ til kurve, der hver rummede 25 l. En kurv blev tilfældigt udvalgt, og Lund optalte herefter antallet af underkæbeknogler af mindre pattedyr. Netop denne knogle er - omend oftest brækket i midtersømmen - velbevaret og

Sören Hansen: Lagoa - Santa Rucen.

Sumidouro (16).

Et kranium fra Lapa de Sumidouri. Gengivet efter E Museo Lundii I : tab. 16

meget let at identificere. I denne ene kurv optalte han 2.385 sådanne halve underkæber og regnede sig herefter frem til, at den samlede, opgravede jord måtte indeholde resterne af 7.5 millioner smådyr, endt som uglegylp, svarende til et uglepars daglige forplejning i 5.137 år.

Det har muligvis været en tilstrækkeligt præcis datering indtil nu. Men i lyset af de seneste fund i Chile er det naturligvis af største interesse at få foretaget en præcis datering. Vi har derfor taget kontakt med Institut for Fysik og Astronomi ved Århus Universitet og resultatet af en pilotundersøgelse ledet af Jan Heinemeier af et menneskeligt lårben og kranium fra hulen ved Sumidouro vil snart foreligge.

Som de fleste af sin periodes videnskabsmænd var Lund stærkt inspireret af den franske anatom og palæontolog George Cuvier's teorier. Cuvier levede fra 1769 til 1832 og er en central personlighed i naturhistoriens udvikling¹⁷. Lund fulgte under det meste af sit arbejde med fundene fra de brasilianske huler Cuvier's vigtigste teorier om Jordens og naturens udvikling. Cuvier's såkaldt diluvialistiske teori gik - urimeligt forenklet - ud på, at Jorden havde gennemgået flere på hinanden følgende omfattende oversvømmelser eller med Lunds eget udtryk, jordomvæltninger. Disse oversvømmelser udslukte størstedelen af det eksisterende liv på jorden, hvorefter det genskabtes i nye og mere avancerede former. Lund mente oprindeligt, som allerede titlen på hans hovedværk herom angiver¹⁸, at fossilerne af de uddøde dyr i hulerne var rester af dyrelivet fra før den sidste jordomvæltning, og at knoglerne var blevet skyllet ind i hulerne under den omfattende katastrofe. Lunds fund og hans senere tolkninger heraf var afgørende med til at afkræfte denne teori og dermed til at bekræfte det geologiske grundlag for Darwin's version af udviklingsteorien. Men selv tilsluttede han sig aldrig de mere spekulativt

prægede afsnit omkring nedarvning med modifikation og den naturlige udvælgelse, der var for stor en udfordring for hans religiøse holdning. De to store mænd holdt fast ved hver deres forklaring af naturens udvikling.

Peter Claussen, der oprindeligt havde henledt Lunds interesse på Knokkelhulerne, forlod i 1840 Brasilien med en større samling fossiler, hvortil også Lund havde bidraget¹⁹. I dette materiale indgår ydermere en del redskaber og andre kulturspor. Clausen har i danske fremstillinger været reduceret til rollen som eksotisk romanskurk i Lunds liv, men i forbindelse med vort projekt vil han blive genstand for en mere nuanceret fremstilling. En stor del af det materiale, Claussen medbragte, blev afsat til British Museum i London, hvor det fortsat befinder sig. Vi har dog ikke for nærværende noget overblik over dets omfang. Darwin, der allerede havde været kendt med Lunds tidligste fund i årene 1836-38, hvor han udarbejdede *Journal of Researches*, tog temaet op i forbindelse med den reviderede udgave, der udkom i 1845. Det skete således på et tidspunkt, hvor hovedpunkterne i evolutionsteorien var fuldt udarbejdede, og den reviderede udgave af *Journal of Researches* bærer tydeligt præg heraf. I *Arternes Oprindelse* skriver Darwin om de brasilianske fund: "Dette slægtskab kan ses endnu tydeligere i de vidunderlige Samlinger af fossile Ben, som D'hrr. Lund og Clausen fandt i Brasiliens Huler. Disse Kendsgerninger gjorde et saadant Indtryk paa mig, at jeg i Aarene 1839 og 1845 særligt fremhævede denne "Lov om Typernes Følgen paa hinanden" og "dette vidunderlige Slægtskab mellem dødt og levende i samme Land"²⁰.

Også Lunds formodninger om menneskets høje alder i Sydamerika kommer Darwin ind på i *Journals of Researches*²¹.

Men de mange forbindelser imellem Lund og Darwin har endnu ikke været genstand for nærmere analyser. Det er

således fortsat usikkert, hvad det egentligt var Darwin hentydede til i sin omtale af: "de vidunderlige Samlinger af fossile Ben, som D'hrr. Lund og Clausen fandt i Brasiliens Huler". Vi har endnu ikke haft lejlighed til at gennemgå materialet i London, men Søren Hansen, der havde undersøgt det før han skrev sin artikel i *E Museo Lundii*, levner ikke de store forventninger. Indtil videre er det derfor vores opfattelse, at Darwins begejstring mere har været baseret på Lunds og Claussens publikationer end på det forhåndenværende materiale.

Flere steder i *E Museo Lundii* fremhæves den centrale betydning, Lunds fund fik allerede ved deres fremkomst, men også i årene fremover. Således anfører Søren Hansen en længere række publikationer med referencer til materialet. Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at Darwin's navn intetsteds forekommer. I de sidste årtier inden århundredeskiftet var der ingen prestige forbundet med at optræde som inspirator til *Artemes Oprindelse*. Debatten om udviklingen var i denne periode domineret af ganske andre forestillinger. Selv efter genfremdragelsen af Gregor Mendels studier i 1900 gik der endnu to årtier, før den syntese med Darwin's ideer, der præger vore dages opfattelse af udviklingens veje og love, blev skabt.

Imellem de mange forklaringer på Lunds noget tilbagetrukne placering er det også værd at fremhæve, at de forskere, der beskæftigede sig med hans resultater, ofte var stærkt påvirkede af racehygiejnisk tænkning, og at deres arbejder derfor "efter Auschwitz" har været vurderet ud fra andre kriterier end rent palæozoologiske. At fremdrage dette forhold kan selvkært være af den største betydning, men at udelukke en hel generation fra anerkendelse på dette grundlag nærmer sig overdreven "politisk korrekthed".

Og det er i øvrigt interessant, at Cuvier's katastrofeteori - som så længe har

været betragtet som et kuriosum i videnskabernes udvikling - i dag igen er ved at vinde terræn ikke mindst på grundlag af danske undersøgelser - dog i et meget længere tidsperspektiv og uden de overtoner af "naturlig teologi" den havde, da den blev fremsat. I de seneste årtier har palæontologer i et stadigt stigende omfang beskæftiget sig med de perioder af "masseudslettelse", der har kunnet iagttages i mange geologiske perioder, og som har indebåret en udslettelse af op til 80% af alle levende arter. Bedst kendt er utvivlsomt den udslettelse, der blandt andet medførte dinosaurernes forsvinden. I denne forbindelse har danske forskeres undersøgelser af fiskeler-laget i Stevns Klint fået central betydning.

Fastsættelsen af Jordens alder har ændret sig med tiden, og Lunds egne forsøg på at datere sine fund var resultat af den opfattelse, der var fremherskende på hans tid. Resultatet af den første nøjagtige datering bliver kendt om kort tid. Uanset om den bekræfter den hidtidige tidshorisont eller flytter den tilbage, vil denne undersøgelse understrege P.W. Lunds betydning for udforskningen af Sydamerikas mennesker og deres tidligste historie.

Birgitte Holten og Michael Sterll

1. West, F.H. (ed): *American Beginnings: The Prehistory and Palaeoecology of Beringia*, Chicago U.P. 1996.
2. Beltrão, M. e.a.: *Datação absoluta mais antiga para a presença humana na América*, Rio de Janeiro 1987.
3. Dillehay, T.: *The Battle of Monte Verde*, *The Sciences*, jan-feb. American Association for the Advancement of Science, N.Y. 1997. Sammes mere omfattende fremstilling *Monte Verde. A late Pleistocene Settlement in Chile* har endnu ikke været tilgængelig.
4. Holten, B. & Guimarães, L.M.: *O Doutor Lund, o Instituto Histórico e Geográfico Brasileiro e a Sociedade Real dos Antiquários do Norte*, *Revista da UERJ*, i.p., Rio de Janeiro.
5. Stangerup, H.: *Vejen til Lagoa Santa*, København 1981 og *Lagoa Santa: vidas e ossadas*, Rio de Janeiro 1982.

6. Hatting, T.: *Den danske zoolog P.W. Lund og hans udforskning af Brasiliens knoglehuler*, København 1980. Med et repræsentativt udvalg af P.A. Brandts illustrationer, der dog ikke gøres til genstand for nærmere analyse.
7. Lund, H.: *Naturforskeren Peter Wilhelm Lund*, København 1885.
8. Lund, P.W.: Bemærkninger over Vegetationen paa de indre Højsletter af Brasilien, *Vidensk. Selsk. Skr.* VI, København 1836.
9. Lund, P.W.: *Blik paa Brasiliens Dyreverden før den sidste Jordomvæltning* I, København 1838-42. Samletitel for fem større afhandlinger og nogle mindre, suverænt illustrerede af P.A. Brandt.
10. Lund, P.W.: Notice sur des Ossements Humains fossiles, trouvés dans une Caverne du Brésil. *Memoires de la Société royale des Antiquaires du Nord*, København 1845. Se også næstkommende nummer af *Fund og Forskning*.
11. Lacerda, J.B. e.a.: Contribuições para o estudo anthropologico das racas indigenas do Brazil, *Archivos do Museu Nacional*, Rio de Janeiro 1876. Quatrefages, A. de: *L'homme fossile de Lagoa Santa*, Moskva 1879.
12. Lütken, C.F. e.a. (ed.): *E Museo Lundii*, vols. I-IV, København 1893-1915. (De i denne artikel refererede bidrag forekommer alle i værkets første bind.) Lütken, C.F.: Menneskelevninger i Brasiliens Huler og i de Lundske samlinger. To foredrag fra 1883 og 1887.
- Hansen, S.: Lagoa Santa Racen. (Med omfattende referencer til alle tidligere arbejder med Lunds materiale.) Hansen, S.: Det jordfundne Menneske fra Pontimlelo.
13. Cartelle, C.: *Tempo Passado. Mamíferos do Pleistoceno em Minas Gerais*, Belo Horizonte 1994.
14. Cartelle, C. & Hartwig, V.C.: A new extinct primate among the Pleistocene megafauna of Bahia, Brazil, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 93.6:405-409, 1996. Samme: A complete skeleton of the giant South American Primate *Protopithecus*, *Nature* 381:307-311, 1996. Samme: Macacos sul-americano. *Ciência Hoje* 21.125:30-36, Rio de Janeiro 1997.
15. Cartelle, C.: personlig brevvæksling.
16. Reinhardt, J.Th.: Dr. Lunds Beretninger fra Brasilien, *Berlingske Tidende*, 17.4.1844. De brasilianske Knoglehuler og de i dem forekommende Dyrelevninger, 1866 (*I E Museo Lundii*: 25-27).
17. For en overskuelig fremstilling af Cuvier's betydning henvises til: Bonde, N. e.a. (ed.): *Naturens Historiefortællere*, 2.ed., København 1996. Her er også P.W. Lund behandlet.
18. Lund, P.W. 1838-42 (se note 9).
19. Claussen, P.: Læsebrev i *Neues Jahrbuch für Mineralogie*, 786, Berlin 1843. Samme: Notes géologiques sur la Province de Minas Gerais. Særtryk af *Bulletins de l'Académie Royale de Bruxelles* VIII.5, Bruxelles s.a.
20. Darwin, C.: *On the Origin of Species*, London 1859. Foreligger i talrige udgaver; her citeret i botanikeren I.P. Jacobsens oversættelse, ed. Frydenberg, O.: 2:360, København 1967.
21. Darwin, C.: *Journal of researches into the natural history and geology of the countries visited during the voyage of H.M.S. Beagle round the world*, London 1845. Her citeret efter facsimileudgaven af *The Works of Charles Darwin* I:173. N.Y. 1972.

Retshistorisk status

- en anmeldelse

Af ph.d.-stipendiat Knud E. Korff, Institut for historie, Odense Universitet

Henrik Stevnsborg (red.): *Retshistorisk status ved Ditlev Tamms 50 års fødselsdag. Med bidrag af Jens Ulf Jørgensen, Kjell Å. Modéer og Hans Hattenhauer samt en bibliografi. Jurist- og Økonomforbundets forlag. 1996. 64 sider, indbundet. Bogladepris kr. 95,00.*

I anledning af Ditlev Tamms 50 års fødselsdag arrangerede Det Retsvidenskabelige Institut A den 7. marts 1996 et seminar, hvor Jens Ulf Jørgensen holdt forelæsning om, og gjorde status over dansk retshistorie, professor Kjell Å. Modéer fra Lund gjorde det samme vedr. nordisk retshistorie, og professor Hans Hattenhauer fra Christian-Albrechts-Universität i Kiel forelæste om europæisk retshistorie og retshistorie i globalt perspektiv. Disse forelæsnings er optrykt i ovennævnte bog i et festskrift til Ditlev Tamm, i hvilken også findes en imponerende og nyttig bibliografi over Tamms arbejder fra 1968-1996.

Efter en glimrende historiografisk gennemgang af dansk retshistorie i hvilken påvirkningen fra germansk ret og romerretten påvises, når Jens Ulf Jørgensen til den konklusion, at det først er fra 1970'erne, at "1683 [Danske Lov indførtes] har mistet sin magiske kraft inden for den retshistoriske undervisning ved Københavns Universitet", og det er i samme periode dansk retshistorie er blevet perspektiveret i europæisk sammenhæng. Som et eksempel på retshistoriens uafhængighed af tidsafgrænsninger fremhæver Jens Ulf Jørgensen Ditlev Tamms lærebogsmateriale fra 1989 - 90, i hvilket sidste kapitel har fået titlen "Dansk ret på vej mod år 2000", og hvor Tamms slutbemærkninger er følgende: "Juristerne virker,

når det gælder ny regelformulering eller diskussion af retten, sammen med andre aktører. Retshistorien er ikke blot juristernes historie. Det er historien om retten og dens sociale funktion i en bred historisk forstand. Love, domme og retsvidenskab spiller en central rolle i denne historie. Men det er ikke hele historien". Sluttelig tildeles Tamm stor anerkendelse for den omstændighed, at forbindelsen mellem det 18. århundredes retshistorie (og bagud) endelig er blevet knyttet til vor egen tid.

Kjell Å. Modéer fremhæver de gavnlige, hyppige forbindelser mellem nordiske retshistorikere indbyrdes og med retshistorikere fra især Tyskland og anfører, at der findes glimrende lærebøger for det retshistoriske studium for såvel Danmark, Norge, Sverige og Finland, men at man savner fælles nordiske arbejder, måske med inddragelse af det baltiske område, og Modéer plæderer således for en regionalisering, idet den politiske udvikling i Østersøområdet og vigtigheden af fremtidige nordiske retshistoriske projekter sammenlagt skaber behov for en fastere struktur for dette samarbejde, og Modéer udmønter sine tanker i genoplivningen af et "Nordisk Retshistorisk Selskab" med Ditlev Tamm som formand. Lad os håbe tanken bliver virkelighed!

Bogens sidste indlæg består af den trykte forelæsning af professor Hans Hattenhauer vedr. europæisk retshistorie: "Probleme und Aufgaben", i hvilken Hattenhauer bl. a. kommer ind på forskellen i metode mellem historikere og retshistorikere, idet han fremfører, at hvor historikere spørger "wie es eigentlich gewesen" (Leo-

pold von Ranke), da spørger retshistorikerne "warum es so geworden". Endvidere fremhæver Hattenhauer mangfoldigheden i Europa med hensyn til gældende ret og perspektiverer dette i forhold til f. eks. jødedommen og islam. Hvor *mullaherne* og *rabbierne* i Orientens store kulturer på én gang er teologer og jurister, er disse funktioner i den vesteuropæiske kulturkreds adskilte funktioner, men Hattenhauer betoner også vanskelighederne ved at definere Europa i sproglig og kulturel henseende, og han anfører, at "vi alle ved, at Europa ikke er definerbar i geografisk henseende, men udelukkende historisk" (s. 39).

På trods af disse vanskeligheder er en fælleseuropæisk kildesamling vedr. lov og ret under udarbejdelse (med støtte fra Europarådet), en FONTES IURIS NATIIONUM EUROPÆ, da en FONTES IURIS EUROPÆ på grund af Europas nationalstater og disses forskellige karakteristika ville være en umulighed. Det er planen, at første bind skal udkomme i efteråret 1997.

Afslutningsvis kan det siges, at det er en berettiget hyldest, der her er kommet Ditlev Tamm til del, og bogen kan varmt anbefales.

Knud E. Korff

Estrups liv og gerning

- en anmeldelse

Af Kai Verner Nielsen, lektor ved Amtsgymnasiet i Roskilde.

Ditlev Tamm: *Konseilspræsidenten*. Jacob Brønnum Scavenius Estrup, Gyldendal 1996, 400 s., kr. 288.

Ditlev Tamm, der er professor i retshistorie, har skrevet mange læseværdige bøger for historikere og historisk interesserede. Den kendteste er uden tvivl disputatsen om det danske retsopgør fra 1984, men hans bøger *Christian den Fjerdes kanslere* fra 1987 og *Dødens Triumf* fra 1992 er også yderst læseværdige og vidner om, at Ditlev Tamms interessesfære er meget alsidig. Seneste værk er det foreliggende, en biografi om Estrup, den person, der ubestridt har været den længstsiddende regeringsleder i det demokratiske Danmarks historie. Standardværket om Estrup og hans

tid har de seneste 10 år været Troels Finks tobindsværk *Estruptidens politiske historie* fra midten af firserne, et meget grundigt og lærd værk på ca. 600 sider. Ellers har interesserede, der ikke har ønsket at gå tilbage til de to positive biografier af K. G. Brøndsted (fra 1925) og Th. Thaulow (fra 1940) været henvist til Helge Larsens fyldige artikel i *Dansk Biografisk Leksikon* (fra 1980) samt diverse brede fremstillinger, f.eks. Politikens og Gyldendals Danmarkshistorier, hvor det pågældende bind er forfattet af nyligt afdøde Lorenz Rerup.

Ditlev Tamm understreger i sin indledning (s. 11-12), at han ikke har villet skrive hverken en heltebiografi eller en politisk biografi, men prøvet at forstå Estrups idealer, som han var villig til - ganske hårdnak-

ket - at kæmpe for i mere end en menneskealder. Tamm har altså villet prøve "at anskue tiden og dens spørgsmål med udgangspunkt i Estrups person" (s. 12). Kildematerialet er foruden ovennævnte - og andre - tidligere fremstillinger Estrups dagbøger, brevveksling (ikke mindst med hustruen Regitze), taler samt andres udsagn om ham.

Bogen er inddelt i 5 hovedkapitler og - hvad der gør den yderst brugervenlig - i et stort antal underafsnit: 1) Læreår, 2) Godsejeren, 3) Politikeren, 4) Konseilspræsidenten og 5) Slutspil. I kapitlet om Estrups læreår (han blev født i 1825) følger vi nøje hans udenlandsrejser til f.eks. Hyères i Sydfrankrig, Nice (der dengang hed Nizza) og Sevilla, hans barndoms- og ungdomsår på det midsjællandske fædrene gods, Kongsdal, samt hans interesse for Søren Kierkegaards værker, der skulle følge ham livet igennem. Revolutionsåret 1848-49 gør et stort indtryk på ham, og han følger med bange anelser treårskrigen mod slesvig-holstenerne.

I kapitlet om Estrup som godsejer følger vi ham fra 1852 til 1864. 1852 køber Estrup Skaføgård på Djursland. Dette bliver hans hjem resten af livet. Han får hurtigt etableret gode forbindelser med de andre store godsejere i omegnen, men vennekredsen er begrænset. 1854 bliver han medlem af rigsdagen (som folketingsmedlem indtil 1855) og 1855 af Randers amtsråd. Estrup er naturligt nok knyttet til godsejergruppen, der står over for to andre grupperinger: Bondevennerne (Venstre) og de akademiske nationalliberale. 1857 bliver han gift med Regitze, baronesse fra Langesø på Fyn. 1864-nederlaget får stor betydning for ham. De nationalliberale har spillet fallit, forfatningen fra 1849 må ændres.

"Politikeren Estrup" handler om tiåret 1865-75. Han er med i Novemberforfatningens rigsråd (fra 1864) og får en afgørende indflydelse på den nye grundlov fra 1866,

der er et demokratisk tilbageskridt i forhold til den fra 1849. Den almindelige valgret skulle indskrænkes. Folketinget, der fik større betydning efter rigsrådets bortfald, skulle holdes i ave af et ligeberettiget landsting. Landet skulle have et nationalt aristokrati "det bedste værn for friheden mod kronen og det bedste værn mod misbrug af demokratiet", som Estrup skrev i et brev (s. 143).

Estrup blev indenrigsminister 1865-69, selv om han egentlig var uvillig til at blive minister. Af resultater fra hans ministertid kan nævnes: indførelsen af kommunalt selvstyre, anlæggelsen af Esbjerg Havn samt udbygning af jernbanenettet (Fredericia-Århus og Randers-Ålborg), hvilket gav Estrup tilnavnet "jernbaneministeren". Der var udelt tilfredshed med hans indsats. 1866 blev han valgt til Landstinget, hvor han forblev til 1898. Fra 1869 var han Højres leder i Landstinget. Hans mærkesager var: 1) kamp mod folketingsparlamentarisme, 2) ingen indkomstskat (han kunne kun acceptere indirekte skatter og grundskatten).

1875 blev Estrup så - noget mod sin vilje - konseilspræsident. Som så mange andre regeringsledere (senest Poul Schlüter - sans comparaison) havde han kun regnet med at skulle sidde en kort periode, men han forblev - som bekendt - konseilspræsident indtil 1894! Regeringen var en ren højreregering og havde tre hovedpunkter på sit program: 1) styrkelse af forsvaret, 2) ingen formindskelse af statens indtægter (og ikke direkte indkomstskat i stedet for indirekte skatter), 3) kirkereform. Det skal nævnes, at Estrup selv var finansminister igennem regeringsperioden. Karakteristisk for Estrup som regeringsleder var hans stædighed (s. 185), hvilket vel er en af forklaringerne på, at han kom til at sidde så længe ved roret. Desuden var han i besiddelse af såvel overblik som sans for detaljen (s. 191).

De to kendteste træk fra hans lange regeringsperiode er uden tvivl de provisor-

ske love og hærloven om Københavns befæstning. Begge behandles - ligesom en række andre vigtige love og initiativer - fyldigt af Tamm. Ikke mindst i diskussionen af lovligheden af at benytte provisoriske love er han som retshistoriker på hjemmebane. Det vil i denne anmeldelse føre for vidt at gå ind i en egentlig detaljeret diskussion, men med hensyn til befæstningsloven kan det konstateres, at fæstningen blev bygget trods en del modstand. Hovedbegrundelsen lå ikke i, at Danmark ikke ønskede en gentagelse af 1864, men i at landet med en hovedstad, der kunne forsvares - både fra sø- og landsiden - ville stå mere frit i en europæisk konflikt samtidig med, at der blev sendt et tydeligt signal til omverden om forsvarsvilje (s 223). Det kan opfattes som skæbnens ironi, at Venstre, der var imod landbefæstningen, faktisk med sin visnepolitik var medvirkende til finansieringen, da regeringen på grund af manglende finanslove havde penge nok i statskassen (s 272).

Med hensyn til problematikken om de provisoriske finanslove (1877 og 1885-94) slår Tamm flere steder fast, at Estrup for så vidt holdt sig udenfor. Han lod justitsminister Nellesmann og juraprofessoren H. Matzen støbe de juridiske kugler. Estrupregeringen holdt sig til grundlovens paragraf 25, ifølge hvilken regeringen havde ret til at udstede provisoriske love, mens Venstre henholdt sig til paragraf 49, ifølge hvilken skatter og afgifter ikke kunne opkræves, førend finansloven var vedtaget, hvad den provisoriske finanslov jo netop ikke var (s. 216 og 266). Flere steder gør Tamm med rette rede for, at regeringens tolkning næppe var rigtig, men Venstre turde aldrig indbringe sagen for den eneste instans, der kunne have afklaret problemet - rigsretten (s 218). I det hele taget var Venstres problem i disse år - foruden at partiet var splittet i moderate og radikale og løsgængere - at den juridiske kapacitet var på Højres side. Tamm får meget detaljeret og

til tider morsomt skildret det groteske i situationen. Som eksempler kan nævnes Venstres taktik med at forelægge de provisoriske love i Folketinget for straks derefter at forkaste dem (s 272), samt at Estrup ved en lejlighed blev nægtet taleret i Folketinget (s 214).

Gennem hele regeringsperioden følger vi Estrups familieliv, hans evige pendlen mellem Skaføgård og København, som han aldrig rigtigt kommer til at holde af, hans dilemma: at han egentlig er træt af at regere, men føler sig forpligtet til at forblive ved magten. Endelig løses problemet ved forliget 1894, men først da Estrup "får udsigt til at kunne befri for sin stillings besvær". Han ønskede sandelig ikke at træde tilbage som led i forliget (s 315-316).

I modsætning til mange andre - moderne - politikere vedblev Estrup, der fra 1900 til sin død 1913 var kongevalgt medlem af Landstinget, at blande sig aktivt i debatten, men med systemskiftet i 1901 var hans tid uigenkaldelig forbi. Herom handler Tamms sidste kapitel.

I sin vurdering af Estrup (s 372-377) når Ditlev Tamm frem til, at Estrup ikke blot var en magtsyg godsejerpolitiker, som i strid med Grundloven søgte at hindre, at folket fik sin vilje udtrykt ved folketingsvalgene, men en stædig og retlinet mand, der unødigt gik ind i politik, og selv om han gik ind for den almindelige valgret til Folketinget, mente han, at landet skulle styres af Landstinget og Folketinget i fællesskab. En mand, der havde sine idealer og kæmpede for dem gennem et langt (politisk) liv. Men, som Tamm så udmærket skriver (s 375), "indkomstskatten kunne ikke undværes ... og kravet om overensstemmelse mellem vælgerflertallet og regeringens sammensætning måtte slå igennem".

Min vurdering af bogen er, at Tamm har skrevet en yderst læseværdig bog om såvel perioden som personen Estrup, både politiker og mennesket. Det kan naturligvis

indvendes, at han bruger lidt for megen plads på - tilsyneladende - uvigtige familieforhold og et par steder (f.eks. s 167 og 223) gør lidt for meget ud af udenrigsforhold, men det er netop det, der gør hans bog så læseværdig, at han sætter tingene ind i et større perspektiv. Vi har fået en glimrende skildring og - delvis revideret - vurdering af Estrup og hans tid, men i tilgift får

vi en familiesaga, der virker lige så interessant som brygger Jacobsens, og nogle glimrende portrætter af f.eks. C. Berg og V. Hørup. Til slut skal understreges, at bogen er rigt udstyret med billeder, bl.a. fra de satiriske blade som *Klods-Hans*. Den kan på det varmeste anbefales.

Kai Verner Nielsen

Poesi og politik

- en anmeldelse

Af Michael Bregnsbo, adjunkt, ph.d., Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse, Odense Universitet.

Sebastian Olden-Jørgensen: *Poesi og politik. Lejlighedsdigtningen ved enevældens indførelse 1660, Renæssancestudier 8, Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet 1996, 207 s.*

Lejlighedsdigte befinder sig på grænsen, eller rettere i ingenmandslandet mellem litteraturvidenskab og historie. Litterater har haft tendens til at rynke på næsen af lejlighedsdigte, der er blevet skrevet på bestilling og ikke er blevet til ved digterens indre inspiration. Mange litteraturforskere har affærdiget lejlighedsdigte som propaganda. Historikere har henvist lejlighedsdigtningen til litteraturforskernes gebet og i øvrigt afvist at beskæftige sig med den, netop fordi den har karakter af bestillingsarbejde og propaganda.

Historikeren Sebastian Olden-Jørgensen, hvis navn vil være mange læsere af *1066* bekendt, senest med bagsiderne *Poesi og politik* i 26. årgang, har sat sig for at bygge

bro mellem litteraturvidenskab og historie. Det sker ved at undersøge lejlighedsdigtningen, dens indhold og betydning i forbindelse med en konkret historisk begivenhed, nemlig *arvehyldningen i København i 1660*. Kort om denne begivenhed: efter de katastrofale Svenskekrige, hvor Skåne, Halland og Blekinge måtte afstås, sammenkaldtes en stænderforsamling i København i efteråret 1660. Adelen, gejstligheden og borgerstanden var repræsenteret og formålet med mødet var bevilling af skatter til at rette op på statens katastrofale finansielle situation oven på krigen. Efter et kompliceret og speget forhandlingsforløb om skattebevillinger og byrdefordeling mellem stænderne førte mødet overraskende til, at kredse inden for borgerstanden og gejstligheden i samvirke med repræsentanter fra hoffet tilbød kongen riget som arverige. Det var ensbetydende med en ny forfatningsform, idet kongerne hidtil var blevet valgt af det

adelige rigsråd, og havde måttet tiltræde en håndfæstning, der fastlagde kongens og rigsrådets respektive pligter og rettigheder. Ved stændermødet lykkedes det at sætte adelen stolen for døren og indføre arveriget. I den anledning afholdtes den 18. oktober 1660 en arvehyldningsceremoni og edsaflægning, og det er de digte, der blev forfattet ved den lejlighed, som Sebastian Olden-Jørgensen har undersøgt. De er blevet til i en politisk uafklaret situation. Nok var arvekongeriget indført, håndfæstningen kasseret og det adelige rigsråd sat ud af spillet, men hvad skulle komme i stedet? Ifølge traditionel forskning forventede borgerstanden og gejstligheden, at kongen nu ville tilstå dem betydelig medindflydelse på statens anliggender, måske ligefrem en position, der kunne sammenlignes med den, adelen hidtil havde indtaget. Men ved *enevoldsarveregeringsakten* af 10. januar 1661 indførtes kongelig ene-vælde. Det var næppe lige det, borgerne og de gejstlige havde forestillet sig, men da var stændermødet forlængst ovre, og det var for sent at gøre indsigelser.

Hvilke holdninger til den politisk uafklarede situation kom til udtryk i lejlighedsdigtningen? Det påvises, at størstedelen af dem, der skrev digte ved den lejlighed, stod i kongens tjeneste eller stræbte efter at komme til det. Derfor er det ikke overraskende, at indførelsen af arveriget blev opfattet positivt, ligesom der formodentlig har eksisteret skrappe censurbestemmelser, der kunne tages i brug mod eventuelle oppositionelle og kritiske lejlighedspoeter. Dette aspekt berøres dog ikke. Interessante er de nuanceforskelle i holdningerne i på den ene side de digte, der var affattet på folkesprogene i det danske monarki, dansk og tysk, og så hovedparten af digtene, der var skrevet på den lærde og den politiske elites sprog, latin. I de dansk- og tysksprogede digte blev arvehyldningen be-

skrevet som folkets frivillige beslutning om indførelse af arvekongedømmet. Af de latinske digte fremgik derimod, at kongen havde sin magt fra Gud, ja i visse af digtene blev der ikke lagt skjul på, at der nu var indført enevældigt styre. Blandt de lærde og regerende herskede altså ikke tvivl om, at kongen ved arvehyldningen var blevet enevældig, det var kun for den jævne befolkning, at den politiske situation tilsyneladende var uafklaret. Heri ligger kimen til en nyvurdering af enevældens indførelse. Og denne tolkning bestyrkes af det forhold, at der kendes digte på både tysk og latin af samme digter, hvor den omtalte holdningsforskell gør sig gældende.

Undersøgelsen viser, at lejlighedsdigtning, ja skønlitteratur i al almindelighed, for historikere er for vigtig til at se bort fra. Endvidere er det påvist, at nutidens skel mellem poesi og politik, mellem æstetiske normer og lejlighedsdigtning, mellem kunst og propaganda historisk set ikke giver mening. Lejlighedsdigtningen havde nemlig en funktion i datidens samfund, der tåler sammenligning med vore dages på én gang nyhedsformidlende, opinionsdannende og -påvirkende massemedier. Lejlighedsdigtene er gengivet og realkommenteret i et tekstbilag bagi, de latinske digte tillige oversat til dansk. Bogen er som hovedregel affattet i et sprog, der gør den tilgængelig for både læg og lærde. Men eftersom forf. bestræber sig på at bygge bro mellem historie- og litteraturvidenskaben og at nedbryde historikernes berøringsangst over for litterære tekster, er det ærgerligt, at en række litteraturvidenskabelige fagudtryk bliver anvendt uden nærmere forklaring, f.eks. "epigram" (s.14), "sonnet" og "lapidarstil" (s.15), "assonans" (s.60) og "aleksandriner" (s.79).

Studiet af lejlighedsdigtningen kræver meget: kendskab til det faktiske historiske begivenhedsforløb, sprogkundskaber, både til levende og døde sprog, men også til

tidens normer for digtekunst og æstetik-teori samt ikke mindst kendskab til de tankeverdener, hvor 1600-tallets digtere færdedes hjemmefant og uden videre hentede inspiration og drog paralleller i

deres digte, nemlig romerret, antik historie og mytologi og til Bibelhistorien. Så vidt anmelderen som historiker kan bedømme, mestrer forf. alt dette i imponerende grad.

Michael Bregnsbo

Britiske købmænd i Asien 1600-1765 (II)

Kvinder blandt købmænd

Af ph.d.-studerende Søren Mentz, Københavns Universitet

En lang historisk tradition har beskrevet de britiske handelsstationer i tiden før 1800 som udelukkende beboet af mænd. Et egentligt socialt liv opstod derfor ikke, og købmændene var henvist til at bruge fritiden på hasard og drukskab, eller de lod sig omskære for at imødekomme de lokale kvinders seksuelle krav.

At der ikke fandtes britiske kvinder i Asien før 1800 er en myte. Byen Madras husede fra 1600-tallets slutning mellem 40 og 50 engelske kvinder, et ganske pænt tal i betragtning af, at den hvide befolkning derudover bestod af godt 100 købmænd samt 200 soldater, hvoraf kun officererne nød tilstrækkelig anseelse til at gøre sig gældende i det sociale liv.

Kvindernes motiver til at drage østpå var forskellige. Nogle fulgte med deres mænd mens andre, især unge piger rejste alene for at søge lykken og forhåbentlig blive gift med en købmand på vej frem i livet. Enkelte havde ikke noget valg. De var sendt ud af deres familie, kun udstyret med en anbefaling stilet til en højtstående kompagniansat, som blev bedt om at tage sig af pigen i det fremmede. I 1704 sendte Thomas Curgenven, en engelsk købmand fra Dorset, en niece til Indien. Straks efter ankomsten til Madras opsøgte hun byens guvernør og fremviste den anbefaling, hendes onkel havde givet hende. Guvernøren var en gammel bekendt af Curgenven og tog vel imod den unge pige. Hun opførte sig pænt og boede en måned i guvernørboligen, før hun fortsatte sin rejse mod Bengalen, hvor hendes fætter levede. Opholdet blev kortvarigt. Efter få dage i Bengalen blev hun syg og døde.

En stor del af kvinderne var dog født og opvokset i Asien, men blev sendt til England for

at gå i skole. Efter studieopholdet rejste de unge tilbage til familien i Indien. Herved opstod en kerne af fastboende briter, samt et socialt liv i de større handelsstationer, hvis udformning var en kopi af moderlandets.

Guvernøren var det sociale livs krumtap. Hans middagsselskaber var de fineste og han arrangerede baller for at underholde byens damer og lod sit eget orkester spille op til dans. Den sociale sæson i 1736 var, ifølge Grace Cooke, specielt vellykket. Mange af Madras' unge piger fandt en ægtemand, deriblandt *henrivende Becky som endelig fik sin højtelskede Casamajor*. Så heldige var købmændene i York Fort på Sumatra ikke. De fem kvinder der levede i den lille handelsstation i 1716 ejede ikke kvindelig charme og havde ifølge guvernøren gjort mændene til kvindehadere. Ingen overvejede ihvertfald at indgå ægteskab på trods af udsigten til en medgift.

Kvinderne drev også handel. Charles Lockyer, der i begyndelsen af 1700-tallet udgav *An Account of the Trade in India*, beskrev hvordan de udførte kommercielle aktiviteter på lige fod med deres mænd, sågar med eget navn på fakturaer og regnskaber.

Tilstedeværelsen af engelske kvinder var særdeles vigtig for etableringen af engelske bysamfund, specielt i Indien. Det skabte kontinuitet samt en rodfæstet britisk tilstedeværelse, som ikke lod sig integrere i lokalbefolkningen, men forblev i kontakt med moderlandet. Britiske byer i Indien var ikke blot handelsstationer i en fjern del af verden, de var tillige provinsbyer i det første britiske imperium.

Søren Mentz